

Authors' contribution/
Wkład autorów:
A. Study design/
Zaplanowanie badań
B. Data collection/
Zebranie danych
C. Statistical analysis/
Analiza statystyczna
D. Data interpretation/
Interpretacja danych/
E. Manuscript preparation/
Przygotowanie tekstu
F. Literature search/
Opracowanie
piśmiennictwa
G. Funds collection/
Pozyskanie funduszy

**CONDITIONS OF LOCAL DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF
SHAPING DEVELOPMENTAL STRATEGY AND POLICY IN POLAND**

**UWARUNKOWANIA ROZWOJU LOKALNEGO W KONTEKŚCIE KSZTAŁTOWANIA
SPOŁECZNO-EKONOMICZNEGO ROZWOJU POLSKI**

Mieczysław Adamowicz^{1(A,B,C,D,E,F,G)}

¹Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Poland
Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Polska

Adamowicz, M. (2020). Conditions of local development in the context of shaping developmental strategy and policy in Poland/ Uwarunkowania rozwoju lokalnego w kontekście kształtowania społeczno-ekonomicznego rozwoju Polski. *Economic and Regional Studies*, 13(2), p. 145-169.
<https://doi.org/10.2478/ers-2020-0011>

ORIGINAL ARTICLE

JEL code: O18, P25, R11,
R58

Submitted:
February 2020

Accepted:
April 2020

Tables: 1
Figures: 1
References: 35

ORYGINALNY ARTYKUŁ
NAUKOWY

Klasyfikacja JEL: O18, P25,
R11, R58

Zgłoszony:
luty 2020

Zaakceptowany:
kwiecień 2020

Tabele: 1
Rysunki: 1
Literatura: 35

Summary

Subject and purpose of work: This paper discusses the essence and main areas of conditions of local development in the context of the political transformations which have occurred in Poland over the last thirty years. Against this background, an attempt was made to differentiate between the conditions and factors of local development. The purpose of this work is to seek, considering different ways of defining local development and as part of different developmental models, a distinction and consistency between the essence of the concept of "conditions of development" and the concept of "factors of development" and to indicate the universality of general conditions for development at all levels of a country's territorial division.

Materials and methods: This paper draws on the author's own thoughts and a critical analysis of the literature on the subject, as well as documents relating to the practical shaping of the strategy and development policy in Poland. It presents the basic ways of defining local development and the model approach to development processes and characterises the main conditions of Poland's socio-economic development over the last thirty years.

Results: It was determined that in the literature conditions of development are often identified with factors of development, which is not justified. It was determined that conditions constitute a certain potential which determines the possibilities for the progress of developmental processes, whereas granting a driving force to these possibilities transforms them into developmental factors for a given area. The general conditions of a country's development also define the conditions of development at the lower levels of territorial division.

Conclusions: In the context of the growing role of local development programming and planning, it is important to differentiate between the concepts of "conditions" and "factors" of local development. Local development is shaped by both the overall conditions and factors of development of a country, and the specific local conditions and factors. The effective implementation of local development programmes and strategies requires the skill to convert development conditions into factors.

Keywords: local development, development conditions, local development models, development strategies

Streszczenie

Przedmiot i cel pracy: Przedmiotem pracy jest przedstawienie istoty i głównych obszarów uwarunkowań rozwoju lokalnego w kontekście przemian systemowych ostatniego trzydziestolecia w Polsce. Na tym tle podjęto próbę rozróżnienia między warunkami i czynnikami rozwoju lokalnego. Celem pracy jest pozyskanie, przy różnym sposobie definiowania rozwoju lokalnego i w ramach różnych modeli rozwojowych, rozgraniczenia i spójności między istotą pojęcia „uwarunkowania rozwoju” i pojęcia „czynniki rozwoju” oraz wskazanie na uniwersalność uwarunkowań ogólnych dla rozwoju na wszystkich szczeblach podziału terytorialnego kraju.

Materiały i metody: W pracy wykorzystano własne przemyślenia oraz krytyczną analizę literatury

Address for correspondence/ Adres korespondencyjny: prof. zw. dr hab. Mieczysław Adamowicz (ORCID 0000-0002-1164-4966), Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Wydział Nauk Ekonomicznych, ul. Sidorska 95/97, 21-500 Biała Podlaska, Polska; tel. +48 83 344 99 05; e-mail: adamowicz.mieczyslaw@gmail.com

Journal indexed in/ Czasopismo indeksowane w: AgEcon Search; AGRO; Arianta; Baidu Scholar; BazEkon; Cabell's Whitelist; CNKI Scholar; CNPIEC – cnpLINKer; EBSCO-CEEAS; EBSCO Discovery Service; EuroPub; Google Scholar; Index Copernicus ICV 2017-2018: 100,00; J-Gate; KESLI-NDSL; MyScienceWork; Naver Academic; Naviga (Softweco); POL-index; Polish Ministry of Science and Higher Education 2015-2018: 9 points; Primo Central; QOAM; ReadCube; Semantic Scholar; Summon (ProQuest); TDNet; WanFang Data; WorldCat. **Copyright:** © Pope John Paul II State School of Higher Education in Biała Podlaska, Mieczysław Adamowicz. All articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

problemu badań oraz dokumentów odnoszących się do praktycznego kształtowania strategii i polityki rozwoju w Polsce. Zaprezentowano podstawowe sposoby definiowania rozwoju lokalnego i modelowego ujęcia procesów rozwojowych oraz scharakteryzowano główne uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w ostatnim trzydziestolecu.

Wyniki: Stwierdzono, że w literaturze uwarunkowania są często utożsamiane z czynnikami rozwoju co jest praktyką nieuzasadnioną. Ustalono, że istotą pojęcia uwarunkowanie jest potencjał określający możliwości dla przebiegu procesów rozwojowych, natomiast nadanie siły sprawczej tym możliwościom przekształca je w czynniki rozwoju dla danego obszaru. Ogólne uwarunkowania rozwoju kraju określają jednocześnie warunki rozwoju na niższych szczeblach podziału terytorialnego.

Wnioski: W warunkach zwiększania się roli programowania i planowania rozwoju lokalnego ważne znaczenie ma rozróżnienie istoty między pojęciami „uwarunkowania” i „czynniki” rozwoju lokalnego. Dla rozwoju lokalnego istotne znaczenie mają zarówno ogólne uwarunkowania i czynniki rozwoju kraju jak też specyficzne uwarunkowania i czynniki lokalne. Skuteczne realizowanie programów i strategii rozwoju lokalnego wymaga umiejętności przekształcania uwarunkowań w czynniki rozwoju.

Słowa kluczowe: rozwój lokalny, uwarunkowania i czynniki rozwoju, modele rozwoju lokalnego, strategii rozwoju

Introduction

Local development or development in local systems depends on the conditions in which it occurs and on the factors used or applied. It may be carried out in various manners, following differing developmental models or scenarios, and it may also bring varying results. A distinction between the conditions and factors of development does in fact occur in the literature, but conditions and factors are often jointly or interchangeably referred to as factors. These factors and conditions are classified according to a variety of natural, spatial, economic, social, cultural, historical and political criteria. Another common distinction is between internal and external factors or, alternatively, tangible and intangible factors. The criteria used for the distinction depend mainly upon the scientific discipline under which the research is carried out as well as upon the objective and applied research methods.

The ambiguity of the definitions of the conditions and factors of development creates a need to indicate the differences between both terms. This applies in particular to development in local systems. The ambiguous distinction between conditions and factors causes certain groups of conditions and factors to be considered interchangeably and jointly classified.

However, not all conditions can easily be shaped into conditions for development. Many of them have an external character, shaped by history or culture, independent from the subjects and the systems which develop the strategies and programmes of development policies. The general conditions therefore constitute an inviolable external area, in particular for lower ranking local systems which need to be adapted to in order to make use of that area. Such active adaptation may also act in favour of the adopted development policies and strategies. However, conditions of this type must be adequately recognised. This type of conditions constitutes the subject of the analysis carried out in this paper in the context of the changes which have occurred in Poland within the past 30 years. This paper aims to explore the essence of the conditions and factors of local development, and to outline the core models of local development, as well as to demonstrate the significance of the general nature of socio-economic development conditions in Poland for promoting

Wstęp

Rozwój lokalny czy rozwój w układach lokalnych uzależniony jest od warunków w jakich się odbywa i od stosowanych czy wykorzystywanych czynników. Może przebiegać w różny sposób według różniących się między sobą modeli czy scenariuszy rozwojowych, przynosi także różne efekty. W literaturze spotyka się wprawdzie rozróżnienie między warunkami i czynnikami rozwoju, lecz częściej uwarunkowania i czynniki rozpatruje się łącznie lub zamiennie pod nazwą czynników. Warunki i czynniki te klasyfikuje się według różnych kryteriów o charakterze przyrodniczym, przestrzennym, ekonomicznym, społecznym, kulturalnym, historycznym czy politycznym. Powszechnie stosowanym podziałem jest też podział na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne czy też czynniki materialne i niematerialne. Stosowane kryteria podziału zależą głównie od dyscypliny, w ramach której prowadzone są badania oraz od celu i stosowanych metod badawczych.

Występująca niejednoznaczność definicyjnych pojęć uwarunkowania i czynników rozwoju stwarza potrzebę na wskazanie istoty różnic jakie występują między tymi pojęciami. Dotyczy to zwłaszcza rozwoju w układach lokalnych. To niejednoznaczne rozgraniczenie pojęcia uwarunkowań i czynników sprawia, że pewne grupy warunków i czynników mogą być rozpatrywane zamiennie i klasyfikowane jednocześnie. Utożsamianie pojęcia „uwarunkowania rozwoju” z pojęciem „czynniki rozwoju” nie jest praktyką uzasadnioną. Przekształcanie uwarunkowań w czynniki jest istotne dla pomyślnego realizowania programów i strategii rozwoju lokalnego.

Nie wszystkie jednak uwarunkowania dają się łatwo przekształcić w czynniki rozwoju. Wiele z nich ma charakter zewnętrzny, ugruntowany historycznie czy kulturowo, niezależny od podmiotów i układów, które opracowują strategię i programy polityk rozwojowych. Uwarunkowania ogólne stanowią zatem nienaruszalną sferę zewnętrzną zwłaszcza dla układów terytorialnych niższego szczebla, do której aby ją wykorzystać, trzeba się dostosować. Takie aktywne dostosowanie może również sprzyjać realizacji przyjmowanej polityki i strategii rozwoju. Uwarunkowania tego typu muszą być jednak właściwie rozpoznane. Ten rodzaj uwarunkowań jest przedmiotem analizy tego opracowania w kontekście przemian jakie dokonywały się w Polsce na przestrzeni ostatniego trzydziestolecia. Celem pracy jest przedstawienie istoty

development at the local level. This paper is the result of own considerations based on the review of selected literature on the subject, as well as documents related to the practical aspects of shaping the strategy of development policy in Poland.

Local development as a component in a country's growth and development processes

Every individual, guided by a natural egoism, wants to live a better life than at present and in the past, and one at least as good, if not better, as other people in their immediate vicinity. To live better means to satisfy, at a higher level, one's needs and the needs of others with whom people, as social creatures, form such basic social units as the family and those with whom people, as economic beings, form households and enterprises, as well as local communities and professional groups. This leads to the creation in the socio-economic space of a given country's territory of structures, which include microstructures, or sublocal structures, forming part of local, subregional, regional and macroregional structures. The criteria of distinguishing and differentiating such structures may vary and are usually formalised by the country's current territorial (administrative) division. Territorial structures are subject to autonomous processes of growth and development, which may be accelerated by an increase in the own activities and effectiveness of a given structure (bottom-up or endogenous development) or by external assistance as part of a general developmental policy (top-bottom or exogenous development). In the second half of the 20th century we could see a certain evolution of goals with territorial aims, towards which developmental policies were directed. This can be observed especially in EU Member States, where in the period until the end of the 1960s the focus was mainly on maximising the rate of economic growth in relation to the country as a whole, while in the 1970s the attention shifted to the need to tackle the regional development disproportions and social inequalities, which became a matter of interest for regional policy. In the 1980s and 1990s developmental policy moved towards local development and, at the same time, the role of globalisation in the reasonable use of natural resources (Pietrzyk 2000, Bról 2005, Plummer & Taylor 2001, Rakowska 2019). With time, the concept of development within territorial structures evolved from economic growth (increasing the economic value produced) to stages of economic development and socio-economic development (changing the structure of the produced economic value and improving quality), to the stage of permanent sustainable development, ensuring that the needs of both the current and the future generations are met in the economic, social and environmental dimensions (Rakowska 2019).

uwarunkowań i czynników rozwoju lokalnego oraz zarysu głównych modeli tego rozwoju, jak również przedstawienie znaczenia ogólnej charakterystyki uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego Polski dla potrzeb kształtowania rozwoju na szczeblu lokalnym. Praca powstała w wyniku własnych przemyśleń opartych na przeglądzie wybranych pozycji literatury problemu i przedmiotu badań oraz dokumentów odnoszących się do praktycznego kształtowania strategii rozwoju w Polsce.

Rozwój lokalny jako składowa procesów wzrostu i rozwoju kraju

Każdy człowiek, kierując się naturalnym egoizmem, chce żyć lepiej w odniesieniu do stanu obecnego i przeszłości i jeśli nie lepiej, to co najmniej tak dobrze jak żyją inni w najbliższym sąsiedztwie określonego terytorium. Żyć lepiej, to znaczy zaspokajać na wyższym poziomie własne potrzeby i potrzeby tych, z którymi człowiek, jako istota społeczna tworzy podstawowe komórki społeczne takie jak rodzina, i z tymi, z którymi ludzie, jako istoty gospodarujące, tworzą gospodarstwa domowe i przedsiębiorstwa a także, społeczności lokalne i grupy branżowe. Tworzą się więc w ten sposób w przestrzeni społeczno-gospodarczej terytorium danego kraju układy mające charakter mikroukładów czyli układów miejscowych, wchodzących w skład układów lokalnych, układów podregionalnych, układów regionalnych czy makroregionalnych. Kryteria wyodrębniania i rozgraniczania tych układów mogą być różne, formalizowane są na ogół przez obowiązujący podział terytorialny (administracyjny) kraju. W układach terytorialnych zachodzą autonomiczne procesy wzrostu i rozwoju, które mogą być przyspieszane przez zwiększenie własnej aktywności i efektywności danego układu (rozwój oddolny, rozwój endogeniczny) bądź przez wsparcie zewnętrzne w ramach prowadzonej polityki rozwoju (rozwój odgórny, rozwój egzogeniczny). W drugiej połowie XX w. można zauważyć pewną ewolucję celów ukierunkowanych terytorialnie, na które kierowana była polityka rozwoju. Daje się to zauważyć zwłaszcza na przykładzie krajów Unii Europejskiej gdzie w okresie do końca lat 60. koncentrowano się głównie na maksymalizacji tempa wzrostu gospodarczego w odniesieniu do kraju jako całości, w latach 70. zwrócono uwagę na konieczność wyrównywania regionalnych dysproporcji rozwojowych i nierówności społecznych, które stały się przedmiotem zainteresowania polityki regionalnej. W latach 80. i 90. XX w. polityka rozwojowa zaczęła skupiać uwagę na rozwoju lokalnym a jednocześnie na roli globalizacji i racjonalnym wykorzystaniu zasobów naturalnych. (Pietrzyk 2000, Bról 2005, Plummer i Taylor 2001, Rakowska 2019). Tak więc rozwój w układach terytorialnych z biegiem czasu przechodził ewolucję od wzrostu gospodarczego (zwiększanie wytwarzanej wartości ekonomicznej) poprzez etapy rozwoju gospodarczego i rozwoju społeczno-gospodarczego (zmiana struktury wytwarzanej wartości ekonomicznej i poprawa jakości) do etapu rozwoju trwałego i zrównoważonego, zapewniającego zaspokajanie potrzeb aktualnych i przyszłych pokoleń

Issues of local development are analysed within various scientific fields and disciplines. This results in a multitude of approaches to, and definitions of, local development. Different definitions single out specific aspects or elements of this development. Attention is commonly brought to quantitative (growth) and qualitative (development) aspects and on the economic, social and environmental dimensions. S.L. Bagdziński states that local development is connected with a specific place, a given local structure which is a unity of natural and anthropological resources, as well as the local community and economy, defining it as "the jointly considered favourable changes on the territory of a local structure, the source of which are especially local natural and material resources and the development-driving features of local communities, with the results of such changes contributing to more fully satisfying the needs of the residents and increasing their well-being" (Bagdziński 1994). J. Parysek defines local development as conducting activities to further the economic and social development of a given territorial unit using its resources and taking into account the needs of residents and their participation in the conducted activities. Local development is a social process involving the activation of local communities, the externalisation of the local pro-development attitudes and the inclusion of social institutions in this process. It is a process, which must often be preceded by long preparations in terms of both the resources needed for their economic use and the people to participate in the development (Parysek 2001). A comprehensive analysis of the definitions of local development lies beyond the scope of this paper, so only selected examples will be presented.

R. Brol defines local development as the harmonised and systematic action of a community, public authority and other entities operating in a given territorial unit which leads to the creation of new, and the improvement of old assets in a given territorial unit, the creation of advantageous conditions for the economy and ensuring spatial and environmental order (Brol 1998). According to L. Wojtasiewicz, local development is a complex of qualitative transformations concerning a given area in terms of the living standard of its residents and the conditions of operation of its economic entities (Wojtasiewicz 1996). A. Myna defines local development as processes deliberately initiated and created by local authorities, entrepreneurs, the environmental lobby, social and cultural associations and residents, leading to the creative, effective and rational use of intangible and tangible resources (Myna 1998). M. Ziółkowski & M. Goleń draw on the definitions of other authors to define local development as the process of positive quantitative and qualitative change in the living standard of the local community and the operating conditions of economic entities, taking into account the needs, priorities and preferences and the value systems of residents and entrepreneurs (Ziółkowski, Goleń 2003).

w płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej i środowiskowej (Rakowska 2019).

Problematyka rozwoju lokalnego leży w gestii zainteresowań różnych dziedzin i dyscyplin naukowych. Istnieje zatem wiele sposobów podejścia i definiowania rozwoju lokalnego. Różne definicje wydobywają szczególne aspekty czy elementy tego rozwoju. Powszechne jest wskazywanie na aspekty ilościowe (wzrost) i jakościowe (rozwój) oraz na płaszczyzny; ekonomiczną, społeczną i środowiskową. S.L. Bagdziński stwierdza, że rozwój lokalny wiąże się z konkretnym miejscem, z danym układem lokalnym, stanowiącym jedność zasobów przyrodniczych i antropologicznych oraz lokalnej społeczności i lokalnej gospodarki i definiuje go jako „łącznie ujmowane – korzystne zmiany na terytorium układu lokalnego, których źródłem są zwłaszcza lokalne zasoby naturalne i materialne oraz cechy społeczności lokalnych sprzyjające rozwojowi, a rezultaty tych zmian służą pełniejszemu zaspokojeniu potrzeb mieszkańców i powiększeniu ich dobrobytu” (Bagdziński 1994). J. Parysek określa rozwój lokalny jako prowadzenie działań na rzecz rozwoju gospodarczego i społecznego danej jednostki terytorialnej z wykorzystaniem jej zasobów, uwzględnieniem potrzeb mieszkańców oraz ich udziałem w podejmowanych działaniach. Rozwój lokalny jest procesem społecznym, polegającym na uaktywnieniu społeczności lokalnych, na uzewnętrznieniu lokalnych postaw prorozwojowych, na wpłataniu w ten rozwój działań instytucji społecznych. Jest to proces, który musi być poprzedzony często długotrwałym przygotowaniem zarówno zasobów do ich gospodarczego wykorzystania jak i ludzi do współuczestniczenia w rozwoju (Parysek 2001). Nie mając zamiaru dokonywania analizy pełnej gamy definicji rozwoju lokalnego przedstawimy tylko wybrane przykłady definiowania tego zjawiska.

R. Brol definiuje rozwój lokalny jako zharmonizowane i systematyczne działanie społeczności, władzy publicznej oraz pozostałych podmiotów funkcjonujących w danej jednostce terytorialnej zmierzające do kreowania nowych oraz poprawy istniejących wartości użytkowych w danej jednostce terytorialnej, tworzenie korzystnych warunków dla gospodarki oraz zapewnienie ładu przestrzennego i ekologicznego (Brol 1998). L. Wojtasiewicz określa rozwój lokalny jako kompleks przeobrażeń jakościowych dotyczących danego obszaru w zakresie poziomu życia ludzi tu mieszkających i warunków funkcjonowania organizmów gospodarczych tu zlokalizowanych (Wojtasiewicz 1996). A. Myna definiuje rozwój lokalny jako procesy świadomie inicjowane i kreowane przez władze lokalne, przedsiębiorców, lobby ekologiczne, stowarzyszenia społeczne i kulturalne oraz mieszkańców, zmierzające do kreatywnego, efektywnego i racjonalnego wykorzystania zasobów niematerialnych i materialnych (Myna 1998). M. Ziółkowski i M. Goleń wykorzystując definicje innych autorów, określają rozwój lokalny jako proces pozytywnych zmian o charakterze ilościowym i jakościowym w poziomie życia społeczności lokalnej oraz w warunkach funkcjonowania podmiotów gospodarczych, uwzględniający potrzeby, priorytety i preferencje oraz uznawanie systemu wartości mieszkańców i przedsiębiorców (Ziółkowski, Goleń 2003).

According to I. Pietrzyk, local development is the process of diversifying and enriching economic and social activities in a given territory drawing on the mobilisation and coordination of its resources and energy. It is an activity undertaken through the will of local actors, on the basis of reflections regarding the value of local resources and taking into account territorial specificities (Pietrzyk 1997). F. Kuźnik sees local development as integral and multidimensional. Under the fundamental dimensions he includes the socio-cultural dimension relating to the process of demographic and social changes and cultural changes, the environmental dimension, the infrastructural dimension, the economic dimension and the spatial dimension (Kuźnik 2007).

Local development can also be defined as the process of economic, social, cultural and political changes leading to an increase in the general level of the residents' well-being. In other words, development is the process of transformation from less to more advanced and complex, or improved states. Local development involves the rational use of the internal potentials and external factors of development of a given structure. It has a multi-aspect nature and its effects are expressed in economic development indicators, quality of life and social well-being measures, as well as environmental quality criteria (Adamowicz 2003). Referring to various definitions, A. Łuczyszyn, points out that the essence of local development is the process of economic and social transformation in a local community, which should be considered in three dimensions: economic, social and environmental-spatial (Łuczyszyn 2013).

Focussing on the economic dimension, local economic development can be defined as the quantitative and qualitative development of entities conducting economic activities in a given local environment (municipality, district), which can equal the enhancement and introduction of new products and services, extending the market outlets, updating technologies and investing, increasing employment and production effectiveness and the supporting external activities of a financial, capital and innovative nature. Social development involves local social life and is conducted in the context of local communities and local economic structures, institutions and bodies of local government. Local social development involves the increasing satisfaction of the social needs of the population and economic entities on a given territory. These needs primarily cover the dimensions of education and upbringing, healthcare, administration, as well as culture, personal development, social care and public security (Adamowicz 2003).

As seen, local development is a multi-aspect, multi-theme and multi-level concept, which reflects values and which can be shaped by setting goals, using appropriate factors, selecting instruments and being subject to assessment as to its results and effects. Considering the analysis of the model features of local development seen from a local

Zdaniem I. Pietrzyk rozwój lokalny jako proces dywersyfikacji i wzbogacania działalności gospodarczej i społecznej danego terytorium, mający swe źródło w mobilizacji i koordynacji jego zasobów i energii, to działanie podejmowane z woli lokalnych aktorów, na podstawie refleksji dotyczących waloryzacji miejscowych zasobów, uwzględniający specyfikę terytorialną (Pietrzyk 1997). F. Kuźnik stwierdza, że rozwój lokalny ma charakter integralny i wielowymiarowy. Do podstawowych wymiarów zalicza wymiar społeczno-kulturalny dotyczący procesu zmian demograficznych i społecznych oraz zmian kulturowych, wymiar środowiskowy, wymiar infrastrukturalny, wymiar gospodarczy i wymiar przestrzenny (Kuźnik 2007).

Rzeczony rozwój lokalny może być definiowany również jako proces zmian gospodarczych, społecznych, kulturalnych i politycznych prowadzących do podnoszenia ogólnego poziomu dobrobytu mieszkańców. Inaczej, rozwój to proces przeobrażeń w przechodzeniu od stanów mniej do bardziej zaawansowanych i złożonych lub pod pewnym względem doskonalszych. Rozwój lokalny polega na racjonalnym wykorzystaniu wewnętrznych potencjałów i zewnętrznych czynników rozwoju danego układu. Ma charakter wieloaspektowy a jego efekty wyrażają się zarówno we wskaźnikach wzrostu gospodarczego, miernikach jakości życia i dobrobytu społecznego jak też może być mierzony kryteriami oceniającymi jakość środowiska przyrodniczego (Adamowicz 2003). A. Łuczyszyn, odnosząc się do różnych definicji, zwraca uwagę, że istotą rozwoju lokalnego jest proces transformacji ekonomicznej i społecznej w społeczności lokalnej, którą należy rozpatrywać w trzech płaszczyznach: gospodarczej, społecznej i ekologiczno-przestrzennej (Łuczyszyn 2013).

Skupiając się na płaszczyźnie ekonomicznej, lokalny rozwój gospodarczy można zdefiniować jako ilościowy i jakościowy rozwój podmiotów prowadzącym w danym środowisku lokalnym (gmina, powiat) działalność gospodarczą, który można utożsamić z doskonaleniem oraz wprowadzeniem nowych produktów i usług, rozszerzaniem rynków zbytu, unowocześnieniem technologii i inwestowaniem, zwiększeniem zatrudnienia i efektywności produkcji oraz ze wspomagającymi działaniami zewnętrznymi o charakterze finansowym, kapitałowym i innowacyjnym. Rozwój społeczny natomiast obejmuje lokalne środowisko życia społecznego, jest prowadzony z punktu widzenia społeczności lokalnych i lokalnych struktur gospodarczych, instytucji i organów samorządu terytorialnego. Lokalny rozwój społeczny polega na coraz lepszym zaspakajaniu społecznych potrzeb ludności oraz podmiotów gospodarczych na danym terytorium. Potrzeby te obejmują przede wszystkim sferę edukacyjno-wychowawczą, ochrony zdrowia, obsługi administracyjnej, zaspokojenia potrzeb w dziedzinie kultury i rozwoju osobowości, opieki społecznej i bezpieczeństwa publicznego (Adamowicz 2003).

Rzeczony rozwój lokalny jest więc pojęciem wieloaspektowym, wielotematycznym, wielopoziomowym, w którym przejawiają się wartości i który może być kształtowany poprzez wyznaczenie celów, wykorzystanie odpowiednich czynników i dobór instrumentów oraz podlegający ocenie co do skutków i efektów. Uwzględ-

perspective, A. Sztando provides an extended definition of this development as: “a long-term, non-unified, multidimensional, self-sustaining process of transformation of local structures, their mutual relations and their relations with the surroundings, jointly forming desirable supralocal processes, created according to plans, in a coordinated participatory model and in line with the concept of integrated order, primarily by the local community and in its interests, through the consensus-based mobilisation of mainly endogenous factors” (Sztando 2017).

Conditions and factors of development – an attempt at distinguishing

Local development is based on the conditions in which it happens, on the factors used or exploited and it may be carried out in various manners, following differing developmental models or scenarios, and it may also bring varying results. A strict distinction between the conditions and factors of development is rarely made in the literature and they are usually considered jointly and referred to as factors. These factors are classified according to a variety of natural, spatial, economic, social, and political criteria. Another common distinction is between internal and external factors or, alternatively, tangible and intangible factors. The criteria used for the distinction depend mainly upon the scientific discipline under which the research is carried out as well as upon the objective and applied research methods. The joint consideration of the conditions and factors of development leads to a lack of precision in research and creates the risk of wrong interpretation of results. This indicates that there is a need to introduce order into the conceptual sphere and accurately distinguish between “conditions” and “factors” of development.

When seeking a distinction between the concepts of *conditions* and *factors*, it should be noted that *conditions* constitute a certain potential which determines the possibilities for the progress of developmental processes, whereas granting a driving force to these possibilities transforms them into developmental *factors* for a given area. The possibilities for transforming conditions into factors differ between various regional and local systems. B. Winiarski (Winiarski 1976, p. 125) states that the developmental factors for a specific area depend mainly on the degree and scale of utilisation of the existing developmental conditions. This may lead to the conclusion that utilising the existing conditions in a given territorial system becomes a factor allowing a harmonious and long-term economic growth (Lewczuk 2000, p. 88).

Indicating the differences between the concepts of conditions and factors of development is particularly important for social systems and, therefore, for local development. Local development is understood as the measures taken at the will of local communities, local subjects, mainly local government, business

niając analizę wzorcowych cech rozwoju lokalnego, postrzeganego z perspektywy lokalnej, A. Sztando formułuje rozbudowaną definicję tego rozwoju jako: „długookresowy, niezunifikowany, wielowymiarowy, samopodtrzymujący się proces przekształceń struktur układu lokalnego i powiązań wzajemnych między nimi oraz ich powiązań z otoczeniem, współformujący pożądane procesy ponadlokalne, kreowany planowo, partycypacyjnie w skoordynowany sposób i zgodnie z ideą ładu zintegrowanego, przede wszystkim przez społeczność lokalną i w jej interesie, przez opartą na konsensusie mobilizację czynników głównie endogenicznych” (Sztando 2017).

Warunki i czynniki rozwoju – próba rozróżnienia istoty

Rozwój lokalny uzależniony jest od warunków w jakich się odbywa, od stosowanych czy wykorzystywanych czynników, może przebiegać w różny sposób według różniących się między sobą modeli czy scenariuszy rozwojowych, przynosi także różne efekty. W literaturze rzadko spotyka się ściśle rozróżnienie między warunkami i czynnikami rozwoju, rozpatruje się je na ogół łącznie pod nazwą czynników. Czynniki te klasyfikuje się według różnych kryteriów o charakterze przyrodniczym, przestrzennym, ekonomicznym, społecznym czy politycznym. Powszechnie stosowanym podziałem jest też podział na czynniki wewnętrzne i zewnętrzne czy też czynniki materialne i niematerialne. Stosowane kryteria podziału zależą głównie od dyscypliny, w ramach której prowadzone są badania oraz od celu i stosowanych metod badawczych. Łączne rozpatrywanie uwarunkowań i czynników rozwoju oznacza brak precyzji w prowadzeniu badań i możliwość błędnej interpretacji wyników. Wskazuje to na potrzebę uporządkowania sfery pojęciowej i dokładnego rozgraniczenia między pojęciami „uwarunkowania” i „czynniki” rozwoju.

Poszukując rozgraniczenia między istotą pojęcia uwarunkowania i czynniki należy zauważyć, że uwarunkowania stanowią pewien potencjał, ustalają możliwości dla przebiegu procesów rozwojowych, natomiast nadanie siły sprawczej tym możliwościom przekształca je w czynniki rozwoju dla danego obszaru. Możliwości przekształcania warunków w czynniki różnią się w poszczególnych układach regionalnych i lokalnych. B. Winiarski (Winiarski 1976, s. 125) stwierdza, że o czynnikach rozwoju poszczególnych obszarów decydują przede wszystkim stopień i skala wykorzystania występujących tam warunków rozwojowych. Można zatem stwierdzić, że wykorzystanie istniejących uwarunkowań w danym układzie terytorialnym staje się czynnikiem umożliwiającym harmonijny i długotrwały rozwój gospodarki (Lewczuk 2000, s. 88).

Wykazanie istoty różnic między pojęciem uwarunkowań i czynników rozwoju jest szczególnie ważne dla układów lokalnych, a więc dla rozwoju lokalnego. Rozwój lokalny rozumiemy jako działania podejmowane z woli lokalnych społeczności, lokalnych podmiotów, głównie samorządów, podmiotów gospodarczych i stowarzyszeń ukierunkowanych na efektywne wy-

entities and associations aiming to effectively utilise the local resources and the available external resources in order to elevate the standard of living of citizens and to increase the effectiveness of the functioning of local communities.

Local development, its form, course and intensity depend on a number of phenomena and factors intertwined in a complex interrelationship (Łuczyszyn 2013, p. 113). In general, such development typically occurs under certain conditions which define the general framework for the actors shaping the development. These conditions may often become factors. Differentiating between the regional development conditions and factors poses a difficult dilemma in the analysis and assessment of regional development.

J. Lewczuk concludes that developmental factors shape developmental processes in given conditions, thus allowing for long-term, harmonious economic growth in various scales (Lewczuk 2000, p. 88). Winiarski underlines that developmental factors are closely correlated with general development indicators (Winiarski 1976, p. 87). Only granting a driving force to the possibilities shapes them into developmental factors. The developmental factors of the local system are determined mainly by the degree and scale of use of the conditions occurring in a given system. Another dilemma involves determining the scale of impact of developmental conditions or factors.

It may be assumed that national developmental conditions are also local developmental conditions and developmental factors in local systems are components of regional development, which, to a certain extent, influence national development. Such approach to developmental conditions and factors complies with the territorial approach to development (Pietrzyk 2000, Nowakowska 2017, Sztando 2017). The literature pertaining to local and regional development includes a number of various classifications and different classification criteria for developmental factors (Blakely 1989, Korenik 1999, Parysek 2001, Kot 2003, Kosiedowski 2008, Kuciński 2011, Szewczuk 2014, Guzal-Dec 2015, Rakowska 2019 et al.). This is justified, on the one hand, by the natural global, political, cultural and civilisational transformations, scientific and technical progress, science development, and changes in thinking, which appear but not necessarily affect a given local structure. On the other hand, new opportunities appear and are introduced by the entities managing local structures into the direct performance of actions and development processes in local communities. Identifying the opportunities and making practical use of them transforms conditions into factors.

Positive development results can be included under the determinants, which accelerate the development process, being its *stimulants*. The negative determinants, known as *destimulants*, restrain or inhibit development. Both factors of and barriers to development, being the driving forces of development, are subjects of research, not only to

korzystanie miejscowych zasobów oraz dostępnych zasobów zewnętrznych dla podnoszenia poziomu życia ludności i sprawności funkcjonowania społeczności lokalnych.

Rozwój lokalny, jego kształt, przebieg i natężenie zależy od wielu zjawisk i czynników pozostających ze sobą w skomplikowanej interrelacji (Łuczyszyn 2013, s. 113). Rozwój ten przebiega na ogół w określonych uwarunkowaniach, które określają ogólne ramy działania podmiotów kształtujących rozwój, te uwarunkowania mogą nierzadko przybierać charakter czynników. Rozróżnienie między warunkami a czynnikami rozwoju lokalnego stanowi trudny do rozstrzygnięcia dylemat w analizie i ocenie rozwoju lokalnego.

J. Lewczuk stwierdza, że czynniki rozwoju kształtują procesy rozwojowe w danych warunkach, umożliwiając tym samym długofalowy i harmonijny rozwój gospodarki w różnej skali (Lewczuk 2000, s. 88). Winiarski podkreślił, że czynniki rozwoju są ściśle skorelowane z ogólnymi wskaźnikami rozwoju (Winiarski 1976, s. 87). Dopiero nadanie siły sprawczej tym możliwościom przekształca je w czynniki rozwoju. O czynnikach rozwoju układu lokalnego decyduje przede wszystkim stopień oraz skala wykorzystania występujących w danych układach warunków. Innym dylematem jest określenie skali oddziaływania warunków czy czynników rozwoju.

Jest oczywiste, że ogólnokrajowe warunki rozwoju są jednocześnie warunkami rozwoju w skali lokalnej a jednocześnie, że czynniki rozwoju w układach lokalnych są także składowymi rozwoju regionalnego i w jakimś stopniu wpływają na rozwój ogólnokrajowy. Siła tego wzajemnego oddziaływania może być jednak różna w zależności od specyfiki potencjału endogenicznego danego układu. Takie rozumienie uwarunkowań i czynników rozwoju jest zgodne z terytorialnym podejściem do rozwoju (Pietrzyk 2000, Nowakowska 2017, Sztando 2017). W literaturze problemu poświęconej rozwojowi lokalnemu i regionalnemu mamy do czynienia z wieloma różnymi klasyfikacjami i różnymi kryteriami podziału czynników rozwoju (Blakely 1989, Korenik 1999, Parysek 2001, Kot 2003, Kosiedowski 2008, Kuciński 2011, Szewczuk 2014, Guzal-Dec 2015, Rakowska 2019 i in). Jest to uzasadnione z jednej strony naturalnymi zmianami globalnymi, politycznymi, kulturalnymi i cywilizacyjnymi, postępem naukowo-technicznym, rozwojem nauki, zmianami w sposobach myślenia, które pojawiają się, chociaż niekoniecznie bezpośrednio dotyczą danego układu lokalnego. Z drugiej strony pojawiają się nowe szanse czy nowe możliwości, które włączane są przez podmioty gospodarujące w układach lokalnych w bezpośrednią realizację działań i procesy rozwoju w lokalnych społecznościach. Identyfikacja możliwości i praktyczne ich wykorzystanie przekształca w takim przypadku uwarunkowania w czynniki.

Pozytywne czynniki rozwoju można zaliczyć do grupy determinant, które przyspieszają proces rozwoju, są jego stymulantami. Determinanty negatywne, zwane destymulatorami, ograniczają lub hamują rozwój. Zarówno czynniki rozwoju jak i bariery, będąc siłami motorycznymi rozwoju, są przedmiotem badań nie tylko w celu odkrycia ich charakteru i siły oddzia-

discover their nature and impact on development, but also in terms of their potential for practical use in building and implementing development strategies and programmes in specific local structures. Both factors of and barriers to local development may be distinguished and assessed according to various criteria.

Regardless of the assumed criteria, the factors of development of a given local structure are the elements of the territory's internal structure and its environment, which are or may be activated to conduct economic, social or cultural activity. Each territorial unit has a certain resource of factors determining its growth potential, which includes population, environment and capital resources, tangible and intangible, universal and specific, economic, social, institutional and other resources (Rakowska 2019). The resources of endogenous factors of development make up the territorial capital (Pietrzyk 2000, Camagni 2008, Capello et al 2011, Nowakowska 2013, Markowski 2016). Exogenous factors comprise a wide variety of factors of an external, supralocal nature, i.e. regional, national and international ones. The factors ensuring the inflow of knowledge, capital, investment, innovation, new technologies and organisational solutions are particularly important in this group. The use of exogenous factors may depend on endogenous capital (Gorzelałak 2008).

The factors are the resources and techniques of development which are held and available, and which are used depending on the specific entities of a given local structure. Whether conditions are transformed into factors depends on the assumed development method or model,

The concept of a local development method is connected with the identification of a collective, preferred concept of conducting development actions, and the assumed model of development in a specific local or supralocal (subregional) structure. Every development brings certain effects, which should be considered in the context of sustainable development, which covers economic, social, and environmental results seen from the perspective of the interest of both the current and future generations.

The scope of this paper is limited to local development conditions and local development factors are not discussed at length due to the expansive nature of this subject. In characterising the general conditions of local development, this paper discusses the conditions of socio-economic development of Poland during the political transformation. In discussing specific groups of socio-economic development conditions in Poland, it was assumed that these conditions are also objective limitations or opportunities for the development-oriented actions and processes in local structures. They determine the capacities, opportunities and threats existing at a given time for actions taken by entities operating locally.

ływania na rozwój ale też pod kątem możliwości ich praktycznego wykorzystania w budowaniu i realizowaniu strategii i programów rozwoju w konkretnych układach lokalnych. Zarówno czynniki jak i bariery rozwoju lokalnego można wyróżniać i oceniać wg różnych kryteriów.

Niezależnie od przyjętych kryteriów, czynnikami rozwoju danego układu lokalnego są te elementy wewnętrznej struktury terytorium i jego otoczenia, które są lub mogą być uruchomione w celu prowadzenia działalności gospodarczej, społecznej czy kulturalnej. Każda jednostka terytorialna ma pewne zasoby czynników określających potencjał rozwoju, na który składają się zasoby ludnościowe, środowiskowe i kapitałowe, zasoby materialne i niematerialne, uniwersalne i specyficzne, ekonomiczne, społeczne, instytucjonalne i in (Rakowska 2019). Zasoby endogenicznych czynników rozwoju składają się na kapitał terytorialny (Pietrzyk 2000, Camagni 2008, Capello i in. 2011, Nowakowska 2013, Markowski 2016). Czynniki egzogeniczne obejmują szeroki wachlarz czynników o charakterze zewnętrznym, ponadlokalnym – regionalnym, krajowym czy międzynarodowym. Szczególnie ważne w tej grupie są czynniki zapewniające dopływ wiedzy, kapitału, inwestycji, innowacji, nowych technologii, czy rozwiązań organizacyjnych. Wykorzystanie czynników egzogenicznych może zależeć od kapitału endogenicznego (Gorzelałak 2008).

Za czynniki uznano posiadane i dostępne zasoby i techniki rozwoju, których wykorzystanie zależy od poszczególnych podmiotów danego układu lokalnego. To czy uwarunkowania zostaną przekształcone w czynniki zależy od przyjętego sposobu czy modelu rozwojowego.

Pojęcie sposobu rozwoju lokalnego wiąże się z wyróżnieniem zbiorowej, preferowanej koncepcji prowadzenia działań rozwojowych, przyjętego modelu rozwoju w konkretnym układzie lokalnym czy ponadlokalnym (podregionalnym). Każdy rozwój przynosi pewne efekty, które powinny być rozpatrywane w kategoriach rozwoju zrównoważonego, obejmującego skutki ekonomiczne, społeczne i środowiskowe, postrzegane pod kątem interesu pokoleń gospodarujących aktualnie i w przyszłości.

Zakres tego opracowania ograniczony zostaje do uwarunkowań, ze względu na rozległość tematu pomija się charakterystykę czynników rozwoju lokalnego. Dla scharakteryzowania ogólnych warunków rozwoju lokalnego posłużono się omówieniem uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w czasie transformacji systemowej. Przedstawiając poszczególne grupy uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce przyjęto założenie, że uwarunkowania te są również obiektywnymi ograniczeniami bądź szansami dla działań i procesów rozwojowych w układach lokalnych. Dla tych układów są wyznacznikami kształtującymi możliwości, szanse czy zagrożenia w konkretnym czasie dla działań podejmowanych przez podmioty działające w układzie lokalnym.

The general conditions of local development in Poland

Geographical-natural and historical conditions

Local systems are situated in specific geographical environments. The geographical location and features of the surrounding natural and anthropogenic environment are objective conditions having a long-term effect on the economy, the achieved level and further developmental prospects. Geographical location in relation to trade, transport and migration routes, large cities and industry clusters, seashores, mountains, rivers, seas and national borders plays a key role for the development of local systems. In the past, a favourable location in terms of defence and trade shaped the developmental potential of a given region. Currently, peripheral location in relation to economic centres and highly developed areas constitutes a developmental constraint which is particularly difficult to overcome. The location and quality characteristics of the geographical location create resources and developmental potential of a given spatial system. They are particularly important for the development of sectors based on the use of natural resources (agriculture, forestry, fishery) or those which utilise natural raw materials (mining, extractive industries, maritime economy). The presence of natural resources in addition to favourable location served as the basis for the development of industry and cities. The presence of fertile soils contributed to the development of rural settlements and shaped the territories into agricultural areas. The fact that Poland is located in the northern part of Central Europe, away from the main centres of ancient and medieval civilisations is not particularly favourable. In addition, the climate and natural conditions for settlement and agriculture are lacking in comparison to many regions located in Western and Southern Europe. The conditions working in favour of development include the topography and substantial deposits of some natural resources, which do not include water, as Poland has some of the lowest natural water resources. Currently, important natural factors include environmental pollution and climate change. The natural conditions are however highly varied on a local and regional scale.

History also plays an important yet often underestimated role in the development of a given local system. Its meaning often manifests itself through material resources gathered through the actions of past generations, but it also has a particularly strong effect on culture, customs and conduct, which, in turn, may influence human attitudes and shape the economy. Poland's position between the highly developed Eastern and Western European countries led to the loss of sovereignty and statehood for a long period of time. The effects of the Partitions may serve as an explanation for certain social and economic activities of farmers, while the dominance of state agricultural farms in certain

Ogólne uwarunkowania rozwoju lokalnego w Polsce

Uwarunkowania geograficzno-przyrodnicze i historyczne

Układy lokalne są zlokalizowane w konkretnych warunkach środowiska geograficznego. Położenie geograficzne i cechy otaczającego środowiska naturalnego i antropogenicznego stanowią uwarunkowania, które mają charakter obiektywny, oddziałujący długotrwale na funkcjonowanie gospodarki, osiągnięty poziom i dalsze perspektywy rozwojowe. Kluczowe znaczenie dla rozwoju układów lokalnych ma położenie geograficzne wobec szlaków handlowych, ciągów transportowych i migracyjnych, wielkich miast i skupisk przemysłu, wybrzeży morskich, gór, rzek i zbiorników morskich oraz granic państwowych. Dogodne położenie obronne i handlowe kształtowało w przeszłości potencjał rozwojowy danego miejsca, peryferyjne położenie wobec ośrodków gospodarczych i obszarów wysoko rozwiniętych jest też obecnie trudnym do przewyciężenia ograniczeniem rozwojowym. Położenie i cechy jakościowe środowiska geograficznego tworzą zasoby i potencjał rozwojowy danego układu przestrzennego, mają szczególnie duże znaczenie dla rozwoju sektorów opartych na wykorzystaniu warunków naturalnych (rolnictwo, leśnictwo, rybołówstwo) czy tych, które wykorzystują złoża i surowce naturalne (górnictwo i przemysł wydobywczy, gospodarka morska). Występowanie bogactw naturalnych, obok korzystnego położenia, było podstawą rozwoju przemysłu oraz miast. Występowanie żyznych gleb przyczyniało się do rozwoju osadnictwa wiejskiego i nadania danemu terytorium charakteru rolniczego. Położenia geograficzne Polski w północnej części Europy Środkowej poza głównymi ośrodkami cywilizacji starożytnej i średniowiecznej nie można zaliczyć do szczególnie korzystnych. Także klimat i warunki przyrodnicze dla osadnictwa i rolnictwa ustępują wielu regionom położonym w Europie Zachodniej i południowej. Do sprzyjających rozwojowi można zaliczyć ukształtowanie powierzchni i obfitość niektórych zasobów naturalnych, z wyjątkiem zasobów wody, które kwalifikują kraj do grupy pod tym względem najsłabszych. Współcześnie ważnym uwarunkowaniem przyrodniczym stają się zanieczyszczenie środowiska i zmiany klimatyczne. Warunki przyrodnicze są jednak silnie zróżnicowane w skali lokalnej i regionalnej.

Istotną, chociaż często niedocenioną rolę, dla rozwoju danego układu lokalnego ma także przeszłość historyczna. Jej znaczenie uwidacznia się w postaci materialnych zasobów będących efektem działalności pokoleń z przeszłości ale szczególnie silne oddziałuje na sferę kultury, zwyczajów i norm postępowania, które mogą uzewnętrznić się w postawach ludzi i grup społecznych oraz kształtować sferę gospodarowania. Położenie Polski między potęgami wschodu i zachodu Europy odbiło się niekorzystnie na utracie na wiele lat suwerenności i państwowości. Spuścizną porozbiorową można jeszcze dzisiaj wyjaśnić niektóre zachowania społeczne i gospodarcze rolników, a dominacja państwowych gospodarstw rolnych, w niektórych regionach Polski w czasach systemu centralnego plano-

regions of Poland during the time of the central planning system, undoubtedly had an impact on poor activity and entrepreneurship in those regions in the period of political transformation. The impact of geographical and historical conditions is long-lasting and difficult to quantify. Therefore, they may be considered as conditions, i.e. a data which need to be adhered to or adequately used. These conditions can become both limitations and opportunities for developmental processes. Their limiting effect may be mitigated by an appropriate developmental policy conducted in the long term.

Cultural conditions

Culture creates fundamental conditions and basis for all kinds of human activity, including economic activity. The patterns shaped by history and culture, in particular in local systems, shape attitudes and behaviours in families and households, as well as in businesses and local communities. Culture influences attitude towards work and obligations, shape the needs and ambitions, as well as individual and collective entrepreneurship. The entrepreneurial spirit is deeply rooted in and shaped by culture. Culture is the basic condition for the development of small and medium businesses which perform a basic function for the activity and its effects on the micro-scale and in local systems (Migdał 2014). In addition, culture also has an impact on the macro scale, as cultural traditions influence the political and economic actions of societies. Economic progress, economic growth and the prosperity of a nation largely depend on cultural conditions. Cultural patterns may facilitate or inhibit growth (Weber 1994, Fukuyama 1997, Harrison, Huntington 2000, Landes 2008, Glinka 2008). On a microeconomic scale, the strong impact of culture is particularly visible in the areas of management, marketing, innovative actions and readiness for cooperation. Cultural conditions typically relate to the adopted values and norms, they influence the corporate culture and the possibility of building social capital.

Culture is a complex phenomenon which defies unambiguous definition. A number of various definitions of culture exist, as proposed by representatives of various scientific fields. A. L. Kroeber and C. Kluckhohn (1952) distinguished six main types of definitions of culture: descriptive definitions, historical definitions, normative definitions, psychological definitions, structural definitions and genetic definitions (Migdał 2014). One of the examples of the definition of culture on the level of national culture, proposed by Kłoskowska, states that the "national culture constitutes a vast and complex system (syndrome) of impact of values and symbols, beliefs, knowledge and symbolic works perceived by a given community as its own, particularly attributable to it, stemming from its tradition and historical experiences and applicable within it" (Kłoskowska 1997, p. 5). Culture determines a number of key features and dimensions

wania, miała niewątpliwy wpływ na słabą aktywność i przedsiębiorczość na tych terenach w okresie przejścia do fazy transformacji ustrojowej. Oddziaływanie uwarunkowań geograficznych i historycznych ma charakter długotrwały i jest trudne do kwantyfikacji. Można je zatem uznać za uwarunkowania, za dane, do których trzeba się dostosować lub je umiejętnie wykorzystać. Uwarunkowania te mogą stanowić zarówno ograniczenie jak i szansę dla procesów rozwojowych. Ich rola ograniczająca może być łagodzona przez odpowiednią politykę rozwojową w dłuższym okresie czasu.

Uwarunkowania kulturowe

Kultura stwarza fundamentalne, podstawowe uwarunkowania każdego rodzaju aktywności człowieka, w tym działalności ekonomicznej. Wzorce ukształtowane historycznie i kulturowo, zwłaszcza w układach lokalnych, kształtują podstawy i zachowania w rodzinie i gospodarstwie domowym, w przedsiębiorstwie i społeczności lokalnej. Kultura wpływa na stosunek do pracy i zadań, kształtuje potrzeby i ambicje, przedsiębiorczość indywidualną i zbiorową. Przedsiębiorczość jest głęboko zakorzeniona w kulturze i jest przez nią kształtowana. Kultura jest podstawowym warunkiem rozwoju małej i średniej przedsiębiorczości, która ma podstawowe znaczenie dla aktywności i jej efektów w skali mikro i w układach lokalnych (Migdał 2014). Kultura oddziałuje również w skali makro, gdyż tradycje kulturowe trwale wpływają na polityczne i gospodarcze zachowania społeczeństw. Postęp ekonomiczny, wzrost gospodarczy i dobrobyt społeczeństwa uzależnione są w dużym stopniu od uwarunkowań kulturalnych. Wzorce kulturowe mogą mieć zarówno prorozwojowy charakter jak też oddziaływać hamująco na rozwój (Weber 1994, Fukuyama 1997, Harrison, Huntington 2000, Landes 2008, Glinka 2008). W skali mikroekonomicznej silne oddziaływanie kultury jest szczególnie widoczne w sferze zarządzania, marketingu, działalności innowacyjnej i gotowości do kooperacji. Uwarunkowania kulturowe wiążą się zwłaszcza z uznawanymi wartościowymi i normami, wpływają na kształt kultury organizacyjnej przedsiębiorstw i możliwości budowania kapitału społecznego.

Funkcjonuje wiele różnych definicji i sposobów podziału kultury proponowanych przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. A. L. Kroeber i C. Kluckhohn (1952) wyróżnili sześć głównych typów definicji kultury: definicje opisowe, definicje historyczne, definicje normatywne, definicje psychologiczne, definicje strukturalne i definicje genetyczne (Migdał 2014). Jeden z przykładów definicji kultury na poziomie kultury narodowej, zaproponowany przez Kłoskowską mówi, że „kultura narodowa stanowi szeroki i złożony układ (syndrom) sposobów oddziaływania norm, wartości i symboli, wierzeń, wiedzy i dzieł symbolicznych, który przez jakąś zbiorowość społeczną uważany jest za własny, jej w szczególności przysługujący, wyrosły z jej tradycji i historycznych doświadczeń oraz obowiązujący w jej obrębie” (Kłoskowska 1997, s. 5). Kultura narodowa przejawia się też na poziomie lokalnym. Kultura określa szereg ważnych cech, wy-

crucial for local management, such as distance to authority, attitude towards risk, adaptability to changes, preferences for individual or collective actions, attitude towards work, family, and the so-called local homeland and the larger homeland. A cultural climate allows individuals to take advantage of chances and possibilities and creates opportunities for development. Cultural values shape economic imagination, the perception of the economy and entrepreneurship, they determine the values and patterns which shape people's conduct in the workplace, trust, attitude towards the law, a tendency to take innovative measures and the entrepreneurial spirit (Glinka 2008, p. 45).

miarów istotnych dla gospodarowania w skali lokalnej takich jak dystans do władzy, stosunek do ryzyka, podatność na zmiany, preferencje dla działań indywidualnych czy kolektywnych, postawa wobec pracy, rodziny oraz tzw. małej i wielkiej ojczyzny. Tworzący się klimat kulturowy pozwala ludziom wykorzystywać szanse i możliwości oraz tworzyć warunki do rozwoju. Wartości kulturowe kształtują wyobraźnię ekonomiczną, postrzeganie gospodarki i przedsiębiorczości, określają wartości i wzory regulujące zachowania ludzi w pracy, zaufanie, stosunek do prawa, skłonność do działań innowacyjnych i przedsiębiorczości (Glinka 2008, s.45).

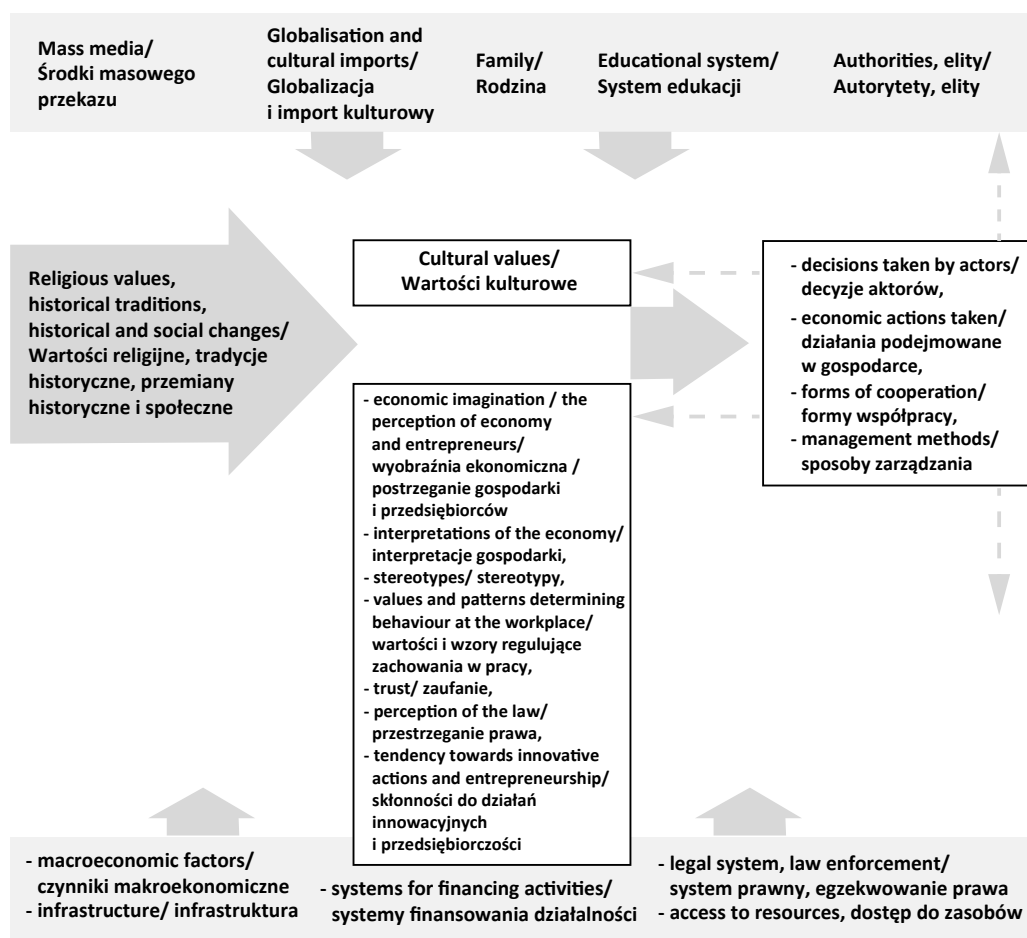

Figure 1. The dynamic model of the cultural conditions of entrepreneurship

Rysunek 1. Dynamiczny model kulturowych uwarunkowań przedsiębiorczości

Source: Glinka 2008, p. 45.

Źródło: Glinka 2008, s. 45.

Out of the numerous sciences pertaining to culture, the manner in which sociology and economics perceive culture is particularly important for the development of local systems. Sociology investigates the modern structures and functions of societies characterised by the division of labour. Research involves selected areas of life and human activity. Economy, on the other hand, investigates the views and behaviours related to the management of resources. Cultural content

Spośród licznych nauk zajmujących się kulturą szczególne znaczenie dla rozwoju układów lokalnych ma postrzeganie kultury przez socjologię i ekonomię. Socjologia bada współczesne struktury i funkcje społeczeństw, które cechuje podział pracy. Badaniami obejmowane są wydzielone obszary życia i działań grup ludzkich. Ekonomia natomiast bada poglądy i zachowania związane z gospodarowaniem zasobami. Treść i formy kultury mogą kształtować różne układy stosunków społeczno-ekonomicznych. Skala od-

and forms may shape the various systems of socio-economic relations. The scale of the impact depends on the intensity of the diffusion processes and the culture-forming impact of specific social structures as well as on the conscious and planned support by local or regional authorities or national policy (Lis 1996). Economic culture is distinguished from among the various approaches to the concept of culture. Economic culture involves investigating the behaviour of economic entities and social processes affecting economic development (Gardocka 2005).

Economic culture stems from the achievements of society, it shapes people's norms and behaviour, the nature of interpersonal relations in organisations, the conditions for developing the societal knowledge in economic processes (Sokół 2011, p. 317). The concept of economic culture, on the one hand, may be understood as a system of values, behavioural patterns and cognitive and adaptive possibilities crucial for economic activity, while on the other hand it may be perceived as a set of factors shaping cultures and variants determining attitudes towards entrepreneurship, labour, education, etc. (Krzemieniewska 2009, pp. 59-60). Economic culture, as well as organisational culture, relates to specific, real economic entities, local community, social and economic local systems. Economic culture may be investigated in the micro-economic scale in local and regional systems. The level and character of economic culture may also be extrapolated to the entire society and the national economy. The components of economic culture include economic knowledge and skills which manifest themselves in economic specialisation, aspirations of economic entities, attitude towards money and saving, consumption, the assessment of social reality, value systems, attitude towards labour and entrepreneurship. Economic culture pertains to separate communities in a specific economy, it is based on the real existence of economic entities and structures (Gardocka 2005, p. 233). Economic culture may relate to certain economic entities, but also to local, regional and national systems.

The concept of business culture is analogous to economic culture (Kostro 2009, p. 37). J. Hryniewicz defines them as values and patterns which regulate behaviours which do not constitute directed collective cooperation but play a key role in the functioning of business entities. These include patterns and values which determine the attitude towards saving, taking loans, to innovation, which shape the level of social trust, the approach to work, its role in the concept of the meaning of life, the attitude towards ownership, sensitivity to social harm, the spread of egalitarian or elitist views, etc. (Hryniewicz 2004, p. 192).

Economists usually refer to the level of national culture and organisational or corporate culture (Kostro 2009, p. 35). They use terms such as economic culture, industrial culture, business culture, entrepreneurial culture, management culture, organisational culture, business (company) culture, corporate culture. Culture is also associated

działywania uzależniona jest od nasilenia procesów dyfuzyjnych oraz kulturotwórczego oddziaływania konkretnych struktur społecznych oraz świadomego i planowanego wspierania przez lokalne czy regionalne władze samorządowe czy politykę ogólnokrajową (Lis 1996). Wśród różnych ujęć pojęcia kultura wyróżnia się m.in. kulturę ekonomiczną. Kultura ekonomiczna zajmuje się badaniem zachowań podmiotów gospodarczych i procesów społecznych wpływających na rozwój gospodarczy (Gardocka 2005).

Kultura ekonomiczna wynika z dorobku społeczeństwa, kształtuje normy i zachowania ludzi, charakter stosunków międzyludzkich w organizacjach, warunki rozwijania wiedzy społeczeństwa w procesach ekonomicznych (Sokół 2011, s. 317). Pojęcie kultury ekonomicznej z jednej strony można rozumieć jako system wartości, wzory postępowania oraz możliwości poznawcze i adaptacyjne ważne dla aktywności gospodarczej i z drugiej jako zestaw czynników kształtujących kulturę oraz wariantów określających stosunek do przedsiębiorczości, pracy, edukacji itp. (Krzemieniewska 2009, s. 59-60). Kultura ekonomiczna jak i kultura organizacyjna dotyczy konkretnych realnych podmiotów gospodarczych, społeczności lokalnej, społecznych i ekonomicznych układów lokalnych. Kulturę ekonomiczną może badać w skali mikroekonomicznej w układach lokalnych i regionalnych. Poziom i charakter kultury ekonomicznej może być odnoszony także do całego społeczeństwa i gospodarki narodowej. Elementami składowymi kultury ekonomicznej są wiedza ekonomiczna i umiejętności, które przejawiają się w specjalizacji ekonomicznej, aspiracjach podmiotów ekonomicznych, stosunku do pieniędzy, oszczędzania i konsumpcji, ocenie stanu rzeczywistości społecznej, systemach wartości, stosunku do pracy i przedsiębiorczości. Kultura ekonomiczna dotyczy odrębnych społeczności konkretnej gospodarki, jest oparta o realny byt podmiotów i struktur gospodarczych (Gardocka 2005, s. 233). Kultura ekonomiczna może dotyczyć poszczególnych podmiotów gospodarczych ale także układów lokalnych, regionalnych i narodowych. Dla rozwoju lokalnego ważne znaczenie ma tożsamość i tradycje kultury lokalnej.

Tożsamość z kulturą ekonomiczną jest pojęciem kultury gospodarczej (Kostro 2009, s. 37). J. Hryniewicz określa je jako te wartości i wzory regulujące zachowania, które nie są współdziałaniem zbiorowym skierowanym, ale mają kluczowe znaczenie dla funkcjonowania podmiotów gospodarczych. Chodzi tu o takie wzory i wartości, które określają stosunek do oszczędzania, do zaciągania kredytów, do innowacji, które kształtują poziom społecznego zaufania, stosunek do pracy, jej roli w koncepcji sensu życia, stosunku do własności, wrażliwość na krzywdę społeczną, rozpoznanie poglądów egalitarnych czy elitarnych itp. (Hryniewicz 2004, s. 192).

Ekonomiści najczęściej nawiązują do poziomu kultury narodowej oraz kultury organizacyjnej lub korporacyjnej (Kostro 2009, s. 35). Posługują się przy tym takimi pojęciami jak kultura ekonomiczna, kultura przemysłu, kultura biznesu, kultura przedsiębiorczości, kultura zarządzania, kultura organizacyjna, kultura przedsiębiorstwa (firmy), kultura korporacyjna.

with the notion of cultural capital or concepts such as work, consumption, and making investments. Culture can also refer to territorial systems - national, regional, and local.

Local systems often include specific local culture and traditional culture. That type of culture is associated with a group of people on a limited territory, with specific local communities, most often of a non-professional nature, communicated via direct relations. Often, local culture may stand in opposition to global or even national culture. The features of culture have a strong influence on the nature of socio-economic relations in local systems. Poles are characterised by a pronounced national and economic culture, distinctly varied locally and regionally, shaped by the national strive for freedom.

Economic potential and social structure

The functioning of the local economy and the local community depends on the effects of management carried out by the previous generations, the achieved economic development of the entire nation and the historically shaped social structures. The total amount of gross domestic product per capita, modern economic structure, highly developed industry, a dense and effective economic and social structure including transportation, communication, trade and services, facilitate taking up and running economic activity in various spatial systems. A developed labour market, availability of housing units, an efficient network of social services in the area of health, education, culture and recreation, and access to public and social safety also make up the general conditions for local development. These conditions include also the general technical and technological level in the individual economic areas and the availability of equipment facilitating management of businesses and public institutions. The high economic and technical level of a country is also interconnected with the level of the technical and organisational culture of a country.

Differences in socio-economic development between countries under the conditions of openness, internationalisation and increasing globalisation are causes of migration flows which impact local systems. The national and global conditions are independent of local authorities. These authorities, as well as other entities operating locally, must treat them either as opportunities or limitations which need to be adjusted for.

The level of socio-economic development of countries can be determined by the Human Development Index developed in 1990. The HDI has been used since 1993 by the United Nations for comparing countries in the annual reports on social development, the level of socio-economic development of UN member states. The HDIs for other countries were also calculated for the previous years. Originally, the HDI rated countries in three dimensions: life expectancy, knowledge (education) and the standard (quality) of life. Since 2010, four indicators have been used for measurements:

Kultura wiąże się też z pojęciem kapitału kulturowego czy takimi pojęciami jak praca, konsumpcja, inwestowanie. Kulturę można także odnosić do układów terytorialnych – krajowych, regionalnych i lokalnych.

W układach lokalnych często mamy do czynienia ze specyficzną kulturą lokalną oraz kulturą tradycyjną. Ten rodzaj kultury związany jest z grupą ludzi na ograniczonym terytorium, konkretnymi społecznościami lokalnymi, najczęściej o charakterze niezawodowym, przekazywanej przez bezpośredni kontakt. Nierzadko kultura lokalna może być w opozycji do kultury globalnej czy nawet krajowej. Cechy kultury mają silny wpływ na charakter stosunków społeczno-ekonomicznych w układach lokalnych. Polaków cechuje wyrazista kultura narodowa i ekonomiczna, dość wyraźnie zróżnicowana regionalnie i lokalnie, ukształtowana przez narodowe dążenie do wolności.

Potencjał gospodarczy i struktura społeczna

Funkcjonowanie lokalnej gospodarki i lokalnej społeczności uzależnione jest od efektów gospodarowania wcześniejszych pokoleń, osiągniętego poziomu gospodarczego całego kraju i wykształtowanych historycznie struktur społecznych. Wysokość dochodu narodowego na mieszkańca, nowoczesna struktura gospodarki, dobrze rozwinięty przemysł, gęsta i sprawnie funkcjonująca infrastruktura gospodarcza i społeczna w tym transport, komunikacja, handel i usługi, ułatwiają podejmowanie i prowadzenie działalności gospodarczej w różnych układach przestrzennych. Rozwinięty rynek pracy, dostępność mieszkań, sprawna sieć usług społecznych w zakresie zdrowia, edukacji, kultury i rekreacji, zapewniony poziom bezpieczeństwa publicznego i socjalnego także składają się na ogólne warunki rozwoju lokalnego. Do tych warunków zaliczyć można również ogólny poziom techniczny i technologiczny w poszczególnych dziedzinach gospodarki, wyposażenie przedsiębiorstw i instytucji publicznych w urządzenia usprawniające kierowanie i zarządzanie. Z wysokim poziomem gospodarczym i technicznym kraju wiąże się także poziom kultury techniczno-organizacyjnej.

Różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego występujące między krajami, w warunkach otwartości, internacjonalizacji i postępującej globalizacji, są przyczyną przepływów migracyjnych ludności, których skutki są odczuwalne w układach lokalnych. Uwarunkowania o charakterze krajowym i globalnym nie są zależne od władz lokalnych, a te władze jak i wszystkie inne podmioty działające w skali lokalnej muszą je traktować jako szanse bądź jako ograniczenia, do których należy się dostosować.

Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego krajów może być określany przez opracowany w 1990 r. Human Development Index (Wskaźnik Rozwoju Ludzkiego). Wskaźnik HDI jest wykorzystywany od 1993r. przez Organizację Narodów Zjednoczonych do porównywania krajów, w co rocznych raportach o rozwoju społecznym, dotyczących poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego krajów członkowskich ONZ. Oryginalnie, wskaźnik HDI oceniał kraje w trzech płaszczyznach: długości życia, zdrowia i wiedzy (edukacji) oraz

- life expectancy,
- the average number of years of education received by citizens aged 25 and above,
- expected number of years of education for children starting their education,
- national income per capita in USD, calculated by the purchasing power of a given currency.

The HDI is measured in the range between 0 and 1.0. Highly developed countries are in the range of 0.8-1.0, medium-developed countries in the range of 0.5-0.8 and underdeveloped countries in the range of 0.2-0.5. For multiple consecutive years, Norway has been ranked the highest on the list and its HDI determined in 2016 amounted to 0.949 and 0.954 in 2019. The top ten countries according to the HDI ranking, in addition to Norway, included: Australia, Switzerland, Germany, Denmark, Singapore, the Netherlands, Ireland, Canada and the USA. In 2018, the HDI for Poland amounted to 0.865 which ranked Poland 33rd on a global scale. The greatest HDI was reached in the Mazowieckie Voivodeship (≥ 0.900), largely influenced by the city of Warsaw. A high rating between 0.890 and 0.899 was achieved by Voivodeships in middle Poland from throughout the north down to the south: Pomorskie, Wielkopolskie, Łódzkie, Dolnośląskie, Śląskie and Małopolskie. Lower ratings (0.800-0.949) were achieved in 2018 by the eastern Voivodeships (Podlaskie, Lubelskie, Podkarpackie, Świętokrzyskie and Warmińsko-Mazurskie) and the following Voivodeships situated in the western belt: Zachodnio-Pomorskie, Lubuskie and Opolskie, and the Kujawsko-Pomorskie Voivodeship situated in the middle belt.

In terms of the social dimension, various international institutions (Social Watch, World Bank, United Nations Development Programme) apply different indicators, such as the Basic Capabilities Index (BCI), used mainly to measure poverty. The BCI is calculated on the basis of the following three criteria:

- the percentage of children who have completed 5 classes of primary school,
- the percentage of children who have reached the age of five,
- the percentage of births in the presence of qualified medical personnel.

The indicator based on educational and health criteria is particularly useful for determining the living conditions in underdeveloped countries. The BCI is closely related to the scope of using human rights. Another indicator used to determine the development of the social sphere is the Human Poverty Index (HPI). It is a synthetic measure denoting the degree of socio-economic development used by the UN. This indicator takes into account earnings in relation to the demographic structure, as well as the scope of poverty and long-term unemployment, and the intellectual development level (illiteracy level). HPI-1 and HPI-2 are awarded depending on the development level of the investigated country or community. The top ten developed countries determined using HPI-2 include: Sweden, Norway, Switzerland, Canada, Luxembourg, Austria. Other

standardów (jakości) życia. Od 2010 r. do pomiarów wykorzystywane są cztery wskaźniki:

- oczekiwana długość życia,
- średnia liczba lata edukacji otrzymanej przez mieszkańców w wieku 25 lat i starszych,
- oczekiwana liczba lat edukacji dla dzieci rozpoczynających proces kształcenia,
- dochód narodowy per capita w USD, liczony wg parytetu siły nabywczej danej waluty.

Wskaźnik HDI zawiera się w przedziale od 0 do 1.0. Kraje wysoko rozwinięte mieszczą się w przedziale 0,8-1,0, kraje średnio rozwinięte w granicach 0,5-0,8 i słabo rozwinięte w przedziale 0,2-0,5. Od szeregu lat na liście rankingowej najwyższą pozycję zajmuje Norwegia, dla której wskaźnik opracowany w 2016 r. wynosił 0,949, w 2019 r. 0,954. Wśród pierwszej dziesiątki rankingu HDI, poza Norwegią, kwalifikowały się: Australia, Szwajcaria, Niemcy, Dania, Singapur, Holandia, Irlandia, Kanada i USA. W 2018 r. HDI dla Polski wynosiło 0,865, co uplasowało Polskę na 33 miejscu w skali świata. Największy poziom wskaźnik HDI osiągnął w województwie mazowieckim ($\geq 0,900$) na co w dużym stopniu wpływa miasto Warszawa. Wysoki poziom w granicach 0,890-0,899 osiągają województwa w pasie środkowym biegnącym z północy na południe: pomorskie, wielkopolskie, łódzkie, dolnośląskie, śląskie i małopolskie. Gorsze wskaźniki (0,800-0,849) miały w 2018 r. województwa wschodnie (podlaskie, lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie) oraz położone w zachodnim pasie województwa zachodnio-pomorskie, lubuskie i opolskie oraz leżące w środkowym pasie województwo kujawsko-pomorskie.

Dla sfery społecznej niektóre instytucje międzynarodowe (Federacja Social Watch, Bank Światowy, Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju) stosują także inne wskaźniki, w tym Uproszczony Wskaźnik Rozwoju Społecznego BCI (Basic Capabilities Index), wykorzystywane zwłaszcza do definiowania biedy i ubóstwa. Wskaźniki BCI wyliczany jest na podstawie trzech kryteriów:

- odsetek dzieci, które skończyły 5 klas szkoły podstawowej,
- odsetek dzieci, które dożyły piątego roku życia,
- odsetek porodów odebranych przez wykwalifikowany personel medyczny.

Wskaźnik ten opracowany w oparciu o kryteria edukacyjno-zdrowotne jest szczególnie przydatny do określenia warunków życia w krajach słabiej rozwiniętych. Może być też wykorzystany dla określenia warunków społecznych układu lokalnego. Innym wskaźnikiem, określającym poziom rozwoju sfery społecznej, jest wskaźnik ubóstwa społecznego HPI (Human Poverty Index). W przypadku tego wskaźnika pod uwagę brane są zarobki w odniesieniu do struktury demograficznej, a także zakres ubóstwa i bezrobocia długoterminowego oraz poziom rozwoju kapitału ludzkiego. W praktyce porównań międzynarodowych stosowane są także i inne wskaźniki syntetyczne rozwoju społecznego czy gospodarczego.

Poziom rozwoju danego państwa i jego pozycja wśród innych państw oraz miejsce w gospodarce światowej zależy głównie od: wielkości jego obszaru

synthetic indicators of social or economic growth are applied as well for the purpose of comparing different countries.

The development level of a given country, its position among other countries as well as its place in the national economy depends mainly upon: its size and population, the quality of the geographical environment and its natural resources, the state and manner of organisation of economy, financial, scientific and technological capabilities and the level of qualified personnel. Other crucial factors include the structure of economy and employment, the levels of energy resources and the amount of generated energy, the saturation of the economy and society with modern technical devices (vehicles, telephones, computers, radio and television receivers etc.). The general level of education, as well as the state of the school system and scientific research, also play a key and growing role.

All of the aforementioned characteristics, as well as other features, determine each country's economic development level, its participation in international trade and its Gross Domestic Product (GDP) per capita. GDP per capita is the most general and the most widely used indicator of socio-economic development used by national as well as international institutions such as the UN, the World Bank, and the European Union. In the first half of the 20th century, the disparity between the countries' GDP per capita was large. It ranged from approximately \$500 USD in certain African countries up to \$50,000 USD in Luxembourg. The average income in EU countries amounted to approximately \$25,000 USD. With an average income equal to 50% of the EU average, Poland quickly increases the average income per capita. Today, Poland's GDP per capita, calculated according to purchasing power parity, is close to 75% of the European Union average.

Apart from the GDP per capita, another important indicators for determining economic growth include employment rate, professional activity index, economic activity index, urbanisation index, inflation levels, interest rate levels, debt ratio, the size of investments, foreign trade balance, taxation rate, number of patents granted, the availability of various appliances in households. GDP per capita, as well as the HDI and HPI discussed earlier constitute universal, generally recognised measures for determining the state of economic and social development. In general, Poland ranked among the 40 higher developed countries in the world, regardless of the adopted criteria. Under certain criteria, Poland ranked 20th-30th on a global scale. The dynamic economic development of the country in recent years may allow it to aspire to the so called G-20 Group, including the 20 highest-developed countries of the world. The Polish economy ranks as at least the 8th economy in the European Union.

Legal and political conditions

A country's legal and economic system sets the framework for the functioning of the economy and

i liczby ludności, jakości środowiska geograficznego i jego zasobów naturalnych, stanu i organizacji gospodarki, możliwości finansowych, naukowych i technicznych oraz poziomu wykwalifikowanej kadry. Ważna jest także struktura gospodarki i zatrudnienie, stan zasobów energetycznych i wielkość wytwarzanej energii, nasycenie gospodarki i społeczeństwa nowoczesnymi urządzeniami technicznymi (samochody, telefony, komputery, odbiorniki RTV i in.). Kluczową i coraz ważniejszą rolę odgrywa zarówno ogólny poziom wykształcenia społeczeństwa jak też stan szkolnictwa i badań naukowych.

Wszystkie wymienione, a także inne cechy decydują łącznie o poziomie rozwoju gospodarczego danego kraju, jego udziale w wytwarzaniu światowej produkcji i wymianie międzynarodowej. Wartość wytwarzanego produktu krajowego brutto (PKB) na mieszkańca jest najbardziej ogólnym i najszerzej stosowanym miernikiem rozwoju społeczno-gospodarczego, którym posługują się krajowe i międzynarodowe instytucje m.in. takie jak ONZ, Bank Światowy, Unia Europejska. Rozpiętość w poziomie PKB na mieszkańca w połowie pierwszej dekady XXI wieku między krajami była duża. Mieściła się w granicach od około 500 USD w niektórych krajach Afryki do około 50 000 USD w Luksemburgu. Średni dochód w krajach UE wynosił około 25.000 USD. Polska dysponując dochodem wynoszącym około 50% średniej unijnej szybko zwiększa średni poziom dochodów na mieszkańca. Dzisiaj poziom PKB na mieszkańca w Polsce mierzony przy uwzględnieniu parytetu siły nabywczej pieniądza dochodzi do 75% średniego poziomu w Unii Europejskiej.

Poza poziomem PKB na mieszkańca ważnym wskaźnikiem określającym poziom rozwoju gospodarczego jest wskaźnik zatrudnienia, wskaźnik aktywności zawodowej, wskaźnik aktywności gospodarczej, wskaźnik urbanizacji, poziom inflacji, wysokość stopy procentowej, skala zadłużenia, rozmiary inwestycji, bilans handlu zagranicznego, stopa opodatkowania, liczba przyznanych patentów, wyposażenie gospodarstw domowych w różne urządzenia i sprzęty. PKB na głowę mieszkańca oraz omawiany wcześniej miernik HDI i HPI stanowią uniwersalne, ogólnie uznawane mierniki określania stanu rozwoju gospodarki i społeczeństwa. Polska lokowała się na ogół w grupie czterdziestu najbardziej rozwiniętych krajów świata niezależnie od przyjętego kryterium. Według niektórych kryteriów Polska zajmowała miejsca w przedziale 20-30 na świecie. Dynamiczny w ostatnich latach rozwój ekonomiczny kraju pozwala jej aspirować do zakwalifikowania do tzw. Grupy G-20, obejmującej 20 najwyższych rozwiniętych krajów świata. Gospodarka Polski klasyfikowana jest co najmniej jako ósma gospodarka Unii Europejskiej.

Uwarunkowania prawno-ustrojowe i polityczne

Ustrój polityczny i gospodarczy kraju wyznacza ramy funkcjonowania gospodarki i społeczeństwa

the society in the country, its regions as well as in local systems. The political system determines the general development concepts, the scope of economic freedoms, attitude towards ownership, the procedures as well as the methods for managing the economy applicable nationwide as well as in the regions, the scope of self-government and institutional structure. The framework for the economy and basic social and political principles, are determined in the Constitution. The Constitution of the Republic of Poland of 1997 states that a social market economy constitutes the foundation of the economic system in Poland. It states that the main developmental model is sustainable development and that local authority is the basic institutional form of managing the development in regional and local systems. Article 20 of the Constitution of the Republic of Poland states that "A social market economy, based on the freedom of economic activity, private ownership, and solidarity, dialogue and cooperation between social partners, shall be the basis of the economic system of the Republic of Poland."

Over the past 30 years, Poland has experienced a radical shift in the socio-economic system, related to systemic transformation. After the end of World War II, Poland, along with other countries of Central and Eastern Europe, functioned within the framework of a group dominated by the USSR. Its political power was exercised by dependent parties based on the communist ideology, supervising the economy in an authoritarian way, based on state and partly social property, conducted within the framework of a central planning system. The economy functioning within that system was inefficient and resulted in widespread deficiencies which became the reason for social resistance in the 1980s and 1990s. In the middle of the 1980s, still under the centrally planned economy, certain attempts were made in order to reform the socialist system by introducing the so-called 3S policy: self-governance, self-dependence and self-financing, which did not stop the pursuit of political reforms and the shift from a centrally planned economy to a market economy. The choice of the main direction of changes was made after the "round table" discussions (April of 1989), and as a result of the first, partially free parliamentary elections held in June of 1989. The radical economic reform, i.e. the so-called Balcerowicz reform aimed at opening the market, stopping inflation and fostering privatisation was implemented from January 1990 and brought positive results in the area of economic equilibrium. Simultaneously, it caused a collapse of the economic system which lasted for multiple years and led to the appearance of the previously unheard of phenomenon of unemployment, as determined by changes in the ownership of industry and service businesses.

The initial intent of the individuals pushing the reforms was to base the economic transformation on the idea of German ordoliberalism, which served as the basis for the outstanding economic growth of Germany after World War II. Ordoliberalism

w kraju, w jego regionach ale także w układach lokalnych. Ustrój, określa ogólne koncepcje rozwojowe, zakres wolności gospodarczej, stosunek do własności, procedury i sposoby kierowania i zarządzania gospodarką w kraju i w regionach, zakres samorządności oraz strukturę instytucjonalną. Ramy funkcjonowania gospodarki i podstawowe rozwiązania społeczno-ustrojowe określa Konstytucja. Konstytucja Polski z 1997 r. stwierdza, że fundamentem ustroju gospodarczego Polski jest społeczna gospodarka rynkowa, przyjmuje, że głównym modelem rozwojowym jest rozwój zrównoważony, a podstawową formą instytucjonalną kierowania rozwojem w układach regionalnych i lokalnych jest samorząd terytorialny. Art. 20 Konstytucji RP stanowi, że „społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”.

W ciągu ostatnich 30 lat w Polsce dokonana została zmiana systemu ekonomiczno-społecznego, powiązana z przekształceniami ogólnoustrojowymi. Od zakończenia II wojny światowej Polska, wraz z innymi krajami Europy Środkowej i Wschodniej, funkcjonowała w ramach obozu zdominowanego przez ZSRR, w którym władzę polityczną sprawowały niesamodzielne partie opierające się na ideologii komunistycznej, nadzorujące autorytarnie gospodarkę opartą na własności państwowej i częściowo społecznej, prowadzoną w ramach systemu centralnego planowania. Funkcjonująca w ramach tego systemu gospodarka była nieefektywna i charakteryzowała się powszechnymi niedoborami, które stały się przyczyną oporu społecznego na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. W połowie lat 80., jeszcze w ramach systemu gospodarki nakazowej, podjęto pewne próby reformowania ustroju socjalistycznego przez wprowadzenie tzw. polityki 3S: samorządność, samodzielność i samofinansowanie, które nie zahamowały dążenia do reform ustrojowych i przejścia od gospodarki centralnie planowanej do gospodarki rynkowej. Wybór zasadniczego kierunku przemian został dokonany po obradach „okrągłego stołu” (kwiecień 1989 r.) i w wyniku pierwszych, częściowo wolnych wyborów parlamentarnych w czerwcu 1989 r. Radykalna reforma gospodarki tzw. reforma Balcerowicza, ukierunkowana na urynkowanie, walkę z inflacją i prywatyzację była wdrażana od stycznia 1990 r. i przyniosła pozytywne skutki w sferze równowagi ekonomicznej, ale jednocześnie spowodowała kilkuletnie załamanie wzrostu gospodarczego i pojawienie się nieznanego wcześniej zjawiska bezrobocia, wynikającego z radykalnych przemian własnościowych w sferze działalności przemysłowej i usługowej.

Początkowo zamiarem reformatorów było oparcie przemian gospodarczych na zasadach społecznej gospodarki rynkowej, której cechą jest uznanie roli państwa w tworzeniu ładu gospodarczego opartego na konkurencji oraz rozwiązywaniu kwestii społecznych (Przybyciński 2015 s.104). Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej, umiejętnie łączyła troskę o sprawność ekonomiczną i realizację celów społecznych. Faktycznie jednak, przeobrażenia w Polsce potoczyły się zgodnie z koncepcją neoliberalną, która opie-

emphasised the role of the state in creating an economic order based on competition and resolving social issues (Przybyciński 2015, p. 104). Ordoliberalism, as a social market economy concept, skilfully combined the care for economic efficiency and the achievement of social goals. In fact, however, the transformation in Poland occurred according to the neo-liberal approach, based on the spontaneous implementation of market principles with limited state intervention in socio-economic life. That radical change from market socialism to free-market capitalism has laid the groundwork for increasing efficiency, but also became the cause of severe phenomena and social losses. The radical liberalisation policy along with the lagging structural and institutional reforms in conjunction with the dismantling of the existing forms of social securities led to a serious transformational crisis. Between 1990 and 1991, the GDP of Poland decreased by 14% and employment was reduced by almost 2 million people, i.e. over 11%. In addition, it was impossible to fully address market deficiencies and inflation, despite opening the economy to international trade. In the mid-1990s (1994-1997), the transformation process was modified. The new government introduced a new strategy for Poland, prepared by G. W. Kołodko. The new strategy maintained the free-market direction of the political reform but shifted emphasis to different economic policies, guiding it in a pro-developmental direction while maintaining the anti-inflation and stabilisation instruments (Kołodko, 1994). As a result of the changes, significant state interventionism was reinstated in various areas of the economy. Aiming to restore the possibility of implementing a social market economy, G. Kołodko recommended following five pragmatic principles: private ownership of the means of production, reconciling efficiency with justice, basing wealth on the maximisation of added value, expansion of entrepreneurship, and institutional reconstruction of the market with social solidarity (Kołodko 2001, pp. 207-210).

The new Polish Constitution adopted in 1997 used the past experience of the socio-economic transformation and rejected the extreme elements of neo-liberal capitalism and caring capitalism (Przybyciński 2015, p. 107). As a result, the social market economy was selected as the basis for the Polish economic system. The new concept referred to the German ordoliberalism, the new solidarity movement and the social teaching of the Church, in particular the historical and social teachings of Pope John Paul II. The new concept aimed to foster stable and sustainable development.

The common, broad understanding of the new extended concept of the social market economy did not result in creating a concept that would be ready for practical implementation. The difficulties included, in particular, ensuring rapid growth while achieving important social objectives, in particular pertaining to unemployment, an efficient pension system, unfavourable demographic processes, the functioning

ra się na spontanicznym wdrażaniu ładu rynkowego przy ograniczonej roli państwa w życiu gospodarczym i społecznym. To radykalne przesunięcie wahała od rynkowego socjalizmu do wolnorynkowego kapitalizmu stworzyło podstawy podnoszenia efektywności, ale jednocześnie spowodowało wystąpienie poważnych kwestii i strat społecznych. Radykalna polityka liberalizacji przy nienadążaniu reform strukturalnych i instytucjonalnych oraz likwidacji dotychczasowych zabezpieczeń społecznych doprowadziły do kryzysu transformacyjnego. W latach 1990-1991 PKB w Polsce zmniejszył się o 14%, a zatrudnienie zostało ograniczone niemal o 2 mln osób, czyli o ponad 11%. Nie udało się też w pełni zlikwidować niedoborów rynkowych i ograniczyć inflacji, mimo otwarcia gospodarki na wymianę międzynarodową. W połowie lat dziewięćdziesiątych (1994-1997) proces transformacji został zmodyfikowany. Nowy rząd wdrożył nową, strategię dla Polski, która zachowując wolnorynkowy kierunek transformacji ustrojowej, przesunęła akcenty w polityce gospodarczej, nadając jej prorozwojową orientację przy zachowaniu instrumentów antyinflacyjnych i stabilizacyjnych (Kołodko, 1994). W rezultacie dokonanych zmian nastąpiło przywrócenie znacznego zakresu interwencjonizmu państwowego w różnych dziedzinach gospodarki. Dążąc do przywrócenia możliwości wdrożenia społecznej gospodarki rynkowej G. Kołodko zalecał przestrzeganie pięciu następujących pragmatycznych zasad: prywatna własność środków produkcji, godzenie efektywności ze sprawiedliwością, oparcie bogactwa na maksymalizacji wartości dodanej, ekspansja przedsiębiorczości, instytucjonalna obudowa rynku wraz ze społeczną solidarnością (Kołodko 2001, s. 207-210).

Przyjęta w 1997 r. w Polsce nowa konstytucja wykorzystwała dotychczasowe doświadczenie transformacji społeczno-gospodarczej i odrzuciła skrajne elementy neoliberalnego kapitalizmu oraz kapitalizmu opiekuńczego (Przybyciński 2015, s. 107). W rezultacie wybrano społeczną gospodarkę rynkową jako podstawę ustroju gospodarczego Polski. Nowa koncepcja nawiązywała zarówno do koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, ruchu nowej solidarności oraz do społecznej nauki kościoła, a zwłaszcza do nauczania historycznego i społecznego Papieża Jana Pawła II. Nowa koncepcja miała umożliwić rozwój trwały i zrównoważony.

Powszechne, szerokie rozumienie nowej poszerzonej koncepcji społecznej gospodarki rynkowej nie doprowadziło do stworzenia koncepcji gotowej do praktycznego wdrożenia. Trudne okazało się zwłaszcza zapewnienie szybkiego tempa wzrostu z równoczesnym osiągnięciem ważnych celów społecznych, zwłaszcza dotyczących bezrobocia, sprawnego systemu emerytalnego, niekorzystnych procesów demograficznych, funkcjonowania systemu oświaty i służby zdrowia oraz sytuacji finansów publicznych. W 1999 r. wprowadzono cztery istotne reformy: ubezpieczeń społecznych, samorządu terytorialnego, służby zdrowia i oświaty. Wdrożeniu tych reform towarzyszyło jednak spowolnienie wzrostu gospodarczego, napięcie w finansach publicznych i pogorszenie sytuacji na rynku pracy. Na przełomie pierwszej i drugiej dekady XXI

of the education and health care systems as well as the condition of public finances. Four major reforms were introduced in 1999, involving social security, local government, health care and education. The reforms, however, were accompanied by a reduced pace of economic growth, tension in public finances and worsened labour market conditions. Between the first and the second decade of the 21st century, the economic policy aimed to stimulate economic activity, to reduce unemployment and to meet the criteria for joining the European Union. Opening the economy to the global market allowed the influx of international investments, while Poland's accession to the European Union on 1 May 2004 gave access to considerable financial assets from the European Union. That created a unique opportunity to accelerate the growth rate and economic development, while at the same time it created the hazard of increasing public debt and strengthening the emigration of young, active, well-educated Poles.

The rate of economic growth in Poland in 2006-2007 exceeded 6% per annum, however, the global economic crisis in 2007-2010 increased national and regional government deficit and public debt, prevented the country from following the path of rapid and sustainable growth and a satisfactory reduction in unemployment. The dismantling of the pension system, corruption and dysfunctions associated with shifting ownership to the authorities led to a reduced pace of economic development, which sparked social tensions and resulted in the change of the political group in the position of power. Since then, the emphasis has been shifting from a policy of exclusive modernisation based on liberal principles to a more socially-oriented policy.

Three strategies for modernising the Polish economy have been developed in the past decade. These include "National Development Strategy 2007-2015", prepared by the Government of J. Kaczyński in 2006, "National Development Strategy until 2020" prepared by the Government of Prime Minister D. Tusk and "Strategy for Responsible Development", proposed by Prime Minister M. Morawiecki. All three documents are based on a similar diagnosis, stating that the country is not developing swiftly enough and that the emphasis must be placed on innovation, simpler and more entrepreneur-friendly law and state support for development. Despite the fact that the implementation of the first two strategies was interrupted after the initial experiences and attempts at updating, the Polish economy gained momentum and they served as a solid foundation for the implementation of the Morawiecki Plan. The basic premises of the Morawiecki Plan were drafted in 2016, and just a year later, the Strategy for Responsible Development was developed covering the period until the year 2020 with a prospect of extension until 2030. The plan is a response to the five developmental issues faced by the Polish economy, including:

- the middle income trap (the wages of a half of Polish citizens are three times lower than wages in highly developed countries),

wieku polityka gospodarcza zmierzała do pobudzania aktywności gospodarczej oraz zmniejszenia bezrobocia, a także do spełnienia kryteriów uzyskania członkostwa w Unii Europejskiej. Otwarcie gospodarki na rynek światowy umożliwiło dopływ inwestycji zagranicznych, a przystąpienie Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r. dostęp do dużych środków finansowych z funduszy Unii Europejskiej. Stworzyło to unikalną szansę dla przyspieszenia tempa wzrostu i rozwoju gospodarczego, a jednocześnie zrodziło niebezpieczeństwo narastania długu publicznego i wzmocnienia odpływu migracyjnego młodych, aktywnych i dobrze wykształconych Polaków za granicę.

Tempo wzrostu gospodarczego w Polsce w latach 2006-2007 osiągnęło poziom przekraczający 6% rocznie, jednak pojawienie się światowego kryzysu finansowego w latach 2007-2010, zwiększenie deficytu sektora instytucji rządowych i samorządowych oraz zwiększenie długu publicznego uniemożliwiło wejście polskiej gospodarki na ścieżkę szybkiego i trwałego wzrostu oraz zadowalającego ograniczenia bezrobocia. Demontaż systemu emerytalnego, korupcja i patologie związane z uwłaszczeniem nomenklatury władzy rządzącej doprowadziły do obniżenia dynamiki rozwoju gospodarczego co stało się przyczyną napięć społecznych, które w finale spowodowały zmianę ekipy rządzącej Polską. Od tego czasu ma miejsce odchodzenie od polityki ekskluzywnej modernizacji opartej na zasadach liberalnych do polityki zorientowanej społecznie.

W ciągu ostatniego piętnastolecia opracowano trzy strategie modernizacji polskiej gospodarki. Były to: „Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015” przygotowana przez Rząd J. Kaczyńskiego w 2006 r., „Strategia Rozwoju Kraju do 2020” przygotowana przez ekipę rządzącą, kierowaną przez premiera D. Tuska i „Strategia na rzecz odpowiedzialnego rozwoju” zaproponowana przez premiera M. Morawieckiego. Wszystkie trzy dokumenty miały u podstaw zbliżoną diagnozę, że kraj rozwija się za wolno i że trzeba postawić na innowację, prostsze i bardziej przyjazne przedsiębiorcom prawo oraz wspieranie rozwoju przez państwo. Chociaż realizacja dwóch pierwszych strategii przerywana była po pierwszych doświadczeniach i próbach aktualizacji, to w sumie gospodarka Polski nabrała dynamiki i stanowiła dobrą podstawę wyjścia do realizacji Planu Morawieckiego. Założenia Planu Morawieckiego zostały przygotowane w 2016 r., a rok później opracowana strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju objęła horyzont do 2020 r. z perspektywą przedłużenia do roku 2030. Plan ten był odpowiedzią na pięć zidentyfikowanych wówczas pułapek rozwojowych w jakie wpadła Polska gospodarka, do których zaliczono:

- pułapka średniego dochodu (uposażenia połowy Polaków są na poziomie trzykrotnie niższym niż w krajach wysoko rozwiniętych),
- pułapka braku równowagi kapitałowej (większość polskiego kapitału trafia za granicę),
- pułapka przeciętnego produktu (niska innowacyjność i brak marek o światowym zasięgu),
- pułapka demograficzna (niska dzietność i wzrastająca liczba osób w wieku poprodukcyjnym),
- pułapka słabości instytucji (niska ścigalność

- the lack-of-balance trap (the majority of Polish capital is exported abroad),
- the average product trap (low innovativeness and lack of global brands),
- the demographic trap (low fertility rates and increasing numbers of people in post-working age),
- the weak institutions trap (low tax collection rates, lack of coordination between public policies).

The Plan proposes corrective actions based on five pillars:

- reindustrialisation (state partnership for strategic activities of the economy, creation of clusters, industrial zones and valleys, foreign investments),
- development of innovative enterprises through the creation of the Business Constitution, higher education and research institutes reforms, a start-up programme for young enterprises, establishing a friendly legal environment for entrepreneurship,
- raising development capital (mainly by strengthening savings, obtaining European funds, the Polish Development Fund and funds from various other financial institutions),
- international expansion (creating an export support plan, reforming electronic diplomacy, establishing a strong "Poland" brand),
- social and economic development (effective family policy, support for large families, the pact for rural areas, new educational solutions).

The Plan also focuses on other foundations of a strong state, such as e-government, smart public management, shifting away from departmental approach, strengthening energy security, accelerating the construction of key communication and road traffic infrastructure. In addition, the Plan proposes certain elements of renationalisation in select key sectors of the economy (banking, shipbuilding, programme for the Silesia region).

The initial period of implementation should be assessed positively. Poland maintains a high rate of economic growth, the labour market saw a great improvement, the social programme 500+ seems to be bringing not only positive financial effects for large families but may also have a positive impact on demographic indicators, the launch of the social housing construction programme or the announcement of other social programmes shows that the adopted development model taking into account the strengthening of the state's responsibility for social and development issues has a good chance of success. Currently, one of the bases for a successful implementation of the adopted strategy involves increasing budget revenues by tightening the tax collection system, in particular the VAT.

International conditions

The systemic transformation carried out in Poland since the partially free elections held in June of 1989 served as the basis for interlocking Poland

podatków, brak koordynacji polityk publicznych).

Plan przewidywał koncentrację działań naprawczych na pięciu filarach:

- reindustrializacji (partnerstwo państwowe dla strategicznych działań gospodarki, tworzenie klastrów, stref i dolin przemysłowych, pozyskiwanie inwestycji zagranicznych),
- rozwoju innowacyjnych przedsiębiorstw poprzez stworzenie Konstytucji dla Biznesu, reformowanie szkolnictwa wyższego i instytutów naukowo-badawczych, program startu dla młodych przedsiębiorstw, tworzenie przyjaznego otoczenia prawnego dla przedsiębiorczości,
- pozyskanie kapitału rozwojowego (głównie przez wzmocnienie oszczędności, pozyskanie środków europejskich, stworzenie Polskiego Funduszu Rozwoju i kumulacja środków z różnych innych instytucji finansowych),
- ekspansji zagranicznej (utworzenie planu wspierania eksportu, zreformowanie dyplomacji elektronicznej, budowanie silnej marki „Polska”),
- rozwoju społecznym i gospodarczym (skuteczna polityka rodzinna, wsparcie rodzin wielodzietnych, pakt dla obszarów wiejskich, nowe rozwiązania edukacyjne).

Plan zwracał również uwagę na inne fundamenty silnego państwa takie jak administracja elektroniczna, inteligentne zarządzanie publiczne, odchodzenie od podejścia resortowego, wzmocnienie bezpieczeństwa energetycznego, przyspieszenie budowy kluczowych elementów sieci komunikacyjnej i drogowej. Przewidywano także pewne elementy renacjonalizacji w niektórych kluczowych sektorach gospodarki (bankowość, przemysł stoczniowy, program dla Śląska).

Aktualnie można wyrazić opinię, że przyjęta strategia i plan jej realizacji przebiegają pomyślnie. Polska utrzymuje wysokie tempo wzrostu gospodarczego, wyraźna poprawa nastąpiła na rynku pracy, program socjalny 500+, wydaje się mieć nie tylko pozytywne efekty dochodowe dla rodzin wielodzietnych ale też może wpłynąć pozytywnie na wskaźniki demograficzne, rozpoczęcie programu budowy mieszkań socjalnych czy wprowadzenie innych programów socjalnych świadczy, że przyjęty model rozwojowy, uwzględniający wzmocnienie odpowiedzialności państwa za sprawy społeczne i rozwojowe, ma duże szanse sukcesu. Pewnym potwierdzeniem tej opinii mogą być sukcesy w sferze ściągalności podatku VAT oraz zrównoważenie budżetu narodowego.

Uwarunkowania międzynarodowe

Realizowana, od częściowo wolnych wyborów w czerwcu 1989 r. transformacja systemowa w Polsce stała się podstawą szerszego powiązania kraju ze sferą

with the international market. Since entering the phase of systemic transformation, Poland has received significant foreign assistance from Western countries, international organisations, financial institutions and banks. The aid received from the European Union has been of particular importance for transformation and further development. Even during the time of the central planning system, the banks wrote off some of the Polish debts resulting from the previous loans. The banks associated in the so-called Paris Club have reduced their debt claims by 50%. During the transition period, the World Bank and the International Monetary Fund financed a number of expert opinions and studies which served as a basis for further systemic transformation. These institutions also granted a significant loan in US dollars to guarantee the stability of the Polish currency in the period of implementation of the market economy and undertaking structural reforms. Signing the Europe Agreement on 16 December 1991 establishing an association between Poland and the European Union played an important role in the ongoing changes. The concluded agreement, in the context of the whole decade, served to prepare Poland for the planned membership in the European communities. In 1991, Poland has also been admitted to the Council of Europe, as well as to the Visegrad Group associating Central European countries: Poland, Hungary, Czech Republic and Slovakia. In 1992, Poland also joined the newly established Council of the Baltic Sea States. Another important event was applying for accession to the European Union in 1994. In 1997, the Visegrad Group countries entered into the Central European Free Trade Agreement, which was finalised in 1999. The Agreement played an important role in preparing these countries for the accession to the European Union in 2004. In order to support democratic transformation, the European Union has also offered financial assistance through three pre-accession funds: PHARE, ISPA, SAPARD.

The PHARE fund supported, in particular, the transformation of agriculture and rural areas, the ISPA fund was used for the implementation of large infrastructural and environmental investments, and the SAPARD fund served the development of small and medium-sized enterprises. The expert, technical and financial assistance obtained through the programmes facilitated the preparation for accession and meeting the so-called Copenhagen Criteria of convergence. The key criteria included the efficient functioning of the democratic state system, respect for human rights and minorities, and the efficient functioning of the market.

Poland joined the European Union on 1 May 2004 as part of the so-called fifth enlargement involving the accession of a total of 10 countries from Central and Southern Europe. Out of the numerous benefits for the country resulting from joining a group integrating 28 European countries, three types shall be mentioned in particular:

- the benefits of being a member of the Customs Union and the European Single Market, enabling

raż międzynarodową. Wchodząc w fazę transformacji systemowej Polska uzyskała znaczną pomoc zagraniczną od państw zachodnich, organizacji międzynarodowych, instytucji finansowych i banków. Szczególne znaczenie dla transformacji i dalszego rozwoju miała pomoc uzyskana od Unii Europejskiej. Jeszcze za czasów systemu centralnego planowania banki, w których Polska była zadłużona, umorzyły część długów wynikających z wcześniej zaciągniętych kredytów. Najwięcej, bo 50% redukcji długów dokonały banki zrzeszone w tzw. Klubie Paryskim. W okresie transformacji Bank Światowy i Międzynarodowy Fundusz Walutowy finansowały szereg ekspertyz i studiów będących podstawą dalszego przemian systemowych. Instytucje te udzieliły też znacznego kredytu dolarowego dla zagwarantowania stabilności polskiej waluty w okresie wdrażania programu urynkowania gospodarki i podejmowania reform strukturalnych. Dla dokonujących się przemian ważne znaczenie miało podpisanie 16 grudnia 1991 r. Układu Europejskiego w sprawie Stowarzyszenia Polski z Unią Europejską. Zawarty układ w perspektywie dziesięciolecia służył przygotowaniu Polski do planowanego uzyskania członkostwa we wspólnotach europejskich. W 1991 r. Polska została również przyjęta do Rady Europy, a także do Grupy Wyszehradzkiej stowarzyszającej Kraje Europy Środkowej: Polskę, Węgry, Czechy i Słowację. W 1992 r. Polska weszła także do nowo powstałej Rady Państw Morza Bałtyckiego. Kolejnym ważnym wydarzeniem było złożenie w 1994 r. wniosku o przyjęcie do Unii Europejskiej. W 1997 r. kraje Grupy Wyszehradzkiej założyły, sfinalizowane w 1999 r. utworzenie Środkowo Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu, które odegrało istotną rolę w przygotowaniu tych krajów do członkostwa w Unii Europejskiej w 2004 r. Dla wsparcia demokratycznych przemian transformacji gospodarczej Unia Europejska zaofiarowała także pomoc finansową realizowaną poprzez trzy fundusze przedakcesyjne: PHARE, ISPA, SAPARD.

Fundusz PHARE wspierał zwłaszcza przekształcenia rolnictwa i obszarów wiejskich, fundusz ISPA wykorzystywano dla realizacji dużych inwestycji infrastrukturalnych i środowiskowych, fundusz SAPARD służył rozwojowi małej i średniej przedsiębiorczości. Uzyskana pomoc ekspercka, techniczna i finansowa ułatwiła przygotowanie się do członkostwa i spełnienia tzw. kopenhaskich kryteriów konwergencji, wśród których najważniejszymi było sprawne funkcjonowanie systemu państwa demokratycznego, przestrzeganie praw człowieka i praw mniejszości, sprawne funkcjonowanie rynku.

Polska została przyjęta do Unii Europejskiej z dniem 1 maja 2004 r. w czasie tzw. piątego rozszerzenia, kiedy to zostało przyjętych łącznie 10 krajów z Europy Środkowej i Południowej. Spośród różnych korzyści, jakie kraj uzyskał w wyniku wejścia do ugrupowania, integrującego 28 krajów europejskich należy zwrócić uwagę na trzy rodzaje korzyści:

- korzyści wynikające z członkostwa w Unii Celnej i w Jednolitym Rynku Europejskim, zapewniającym tzw. cztery wolności: swobodny (choć wdrażany stopniowo) przepływ towarów, usług, osób i finansów,

the so-called four freedoms: the free (albeit gradually implemented) movement of goods, services, persons and funds,

- the benefits of extending the various EU policies, in particular the common agricultural policy and regional policy (cohesion), to various economic areas,
- the benefits of transferring funds from the EU budget to the various economic and social objectives pursued under the so-called Multiannual Financial Frameworks.

These transfers were implemented using various European funds for the implementation of strategic and operational development programmes. In 14 years of membership, Poland became one of the largest beneficiaries of financial transfers from the EU budget.

Between 2004 and the end of March 2018 Poland received EUR 147.6 billion worth of EU funds. The total net transfers made during the period of over 13 years after accession amounted to approximately EUR 99 billion. The greater part of this amount - EU 92.5 billion (62.7 %) - was allocated to the objectives of the Cohesion Policy, while 50.4 billion (34.1 %) was allocated to the Common Agricultural Policy. The remaining 3.2% of the funds were allocated to expenditures under the Connecting Europe Facility, i.e. for migration funds and other transfers (Table 1).

- korzyści wynikające z rozszerzenia na różne dziedziny gospodarki poszczególnych polityk wspólnotowych, w tym szczególnie wspólnej polityki rolnej i polityki regionalnej (spójności),
- korzyści transferowe środków finansowych z budżetu wspólnotowego na różne cele gospodarcze i społeczne realizowane w ramach tzw. wieloletnich perspektyw finansowych.

Transfery te realizowane były przy wykorzystaniu różnych funduszy europejskich na realizację strategicznych i operacyjnych programów rozwojowych. Polska stała się w ciągu 16 lat członkostwa jednym z największych beneficjentów transferów finansowych z budżetu unijnego.

W okresie od 2004 r. do końca marca 2018r. Polska uzyskała z unijnej kasy kwotę 147,6 mld euro. Transfery netto przez ponad 13 lat członkostwa we Wspólnocie wynosiły około 99 mld euro. Większa część z tej kwoty - 92,5 mld (62,7%) euro - stanowiły środki przeznaczone na realizację celów Polityki Spójności a 50,4 mld (34,1%) wykorzystano na Wspólną Politykę Rolną. Pozostałe około 3,2% środków przeznaczone zostały na wydatki w ramach instrumentu „Łącząc Europę”, czyli na fundusze migracyjne i pozostałe transfery (tabela 1).

Table 1. Summary of financial transfers between the EU budget and Poland in euro carried out in the period 2004-2018
Tabela 1. Zestawienie transferów finansowych budżetu UE - Polska w Euro w latach 2004-2018

SUMMARY OF FINANCIAL TRANSFERS BETWEEN THE EU BUDGET AND POLAND IN EURO/ ZESTAWIENIE TRANSFERÓW FINANSOWYCH BUDŻETU UE - POLSKA W EURO	
I. Transfers from the EU to Poland, including: I. Transfery z UE do Płoski w tym:	147,569,577,008
Current transfers/ Transfery bieżące	68,649,786,782
Capital transfers/ Transfery kapitałowe	78,919,790,226
1. COHESION POLICY/ POLITYKA SPÓJNOŚCI	92,4561,123,646
ISPA Fund/ Fundusz ISPA	1,968,089,607
Fund for European Aid to the Most Deprived (FEAD)/ Europejski Fundusz Pomocy najbardziej Potrzebującym (FEAD)	167,668,855
Cohesion Fund/ Fundusz Spójności	30,382,713,646
Under the 2004-2006 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2004-2006	2,961,675,331
Under the 2007-2013 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2007-2013	22,387,151,159
Under the 2014-2020 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2014-2020	5,033,887,155
Structural Funds/ Fundusze Strukturalne	59,942,651,537
Under the 2004-2006 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2004-2006	8,549,027,790
European Social Fund/ Europejski Fundusz Społeczny	2,038,181,591
Financial Instrument for Fisheries Guidance/ Finansowy Instrument Wspierania Rybołówstwa	178,399,777
European Regional Development Fund/ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	5,143,403,641
European Agricultural Guidance and Guarantee Fund/ Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej	1,189,042,780
Under the 2007-2013 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2007-2013	43,502,020,369
European Social Fund/ Europejski Fundusz Społeczny	10,008,161,808
European Regional Development Fund/ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	33,493,858,561
Under the 2014-2020 financial perspective/ W ramach perspektywy finansowej 2014-2020	7,891,603,376
European Social Fund/ Europejski Fundusz Społeczny	2,372,348,079
European Regional Development Fund/ Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	5,519,255,289
2. COMMON AGRICULTURAL POLICY/ WSPÓLNA POLITYKA ROLNA	50,364,092,652
Direct payments (Agency for Restructuring and Modernisation of Agriculture)/ Dopłaty bezpośrednie (ARiMR)	30,188,784,436
Marketplace (Agricultural Market Agency)/ Interwencje rynkowe (ARR)	1,807,035,878

Rural Development Programme until 2013/ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich do roku 2013	16,047,422,960
Rural Development Programme 2014-2020/ Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020	1,438,658,002
Other transfers under the CAP/ Pozostałe transfery WPR	156,688,202
European Fisheries Fund until 2013/ Europejski Fundusz Rybacki do roku 2013	697,387,945
European Maritime and Fisheries Fund 2014-2020/ Europejski Fundusz Morski i Rybacki 2014-2020	28,088,228
3. CONNECTING EUROPE FACILITY (CEF)/ INSTRUMENT „ŁĄCZĄC EUROPE” (CEF)	319,550,739
4. TRANSFERS UNDER CHAPTER 3A OF THE EU BUDGET/ PRZEPIY W RAMACH DZIAŁU 3A BUDŻETU UE	171,367,422
Migration Funds/ Fundusze Migracyjne	171,367,422
5. OTHER TRANSFERS/ POZOSTAŁE TRANSFERY	812,262,489
II. CONTRIBUTIONS TO THE EU BUDGET/ WPLĄTY DO BUDŻETU UE	48,419,037,427
GNI/ DNB	32,713,481,872
VAT	6,857,936,464
TOR	5,516,436,298
REBATES/ RABATY	3,331,182,793
Reimbursement of the excess contribution for 2017/ Zwrot nadpłaconej składki za rok 2017	(+),1,182,840
III. REPAYMENTS TO THE GENERAL BUDGET/ ZWROT ŚRODKÓW DO BUDŻETU	169,384,080
IV. BALANCE OF ACCOUNTS POLAND-EU (I-II-III)/ SALDO ROZLICZEŃ RP-UE (I-II-III)	98,982,338,339

Source: Business Insider Polska: <https://businessinsider.com.pl/>
 Źródło: Business Insider Polska: <https://businessinsider.com.pl/>

The aim of the Cohesion Policy is to sustain growth, competitiveness and employment, and to foster structural change. The Cohesion Fund and the Structural Funds are also used for that purpose. The funds allocated for the implementation of the Common Agricultural Policy constituted over 34% of all transfers. The greater part of the funds was allocated for direct payments (over 20% of the total amount of transfers) and for the Rural Development Programme supporting non-agricultural forms of farming in rural areas. The transfers shown have largely exceeded Poland's payments to the EU budget and thus became a factor in Poland's dynamic development. The effects of the use of these funds are visible in completed and implemented infrastructure investments, mainly road and telecommunication investments and in numerous new scientific and research infrastructure facilities. Poland has started to catch up with Europe in terms of GDP per capita. The GDP per capita increased twofold between 1989 and 2017. In 2006 the GDP per capita in Poland represented 51% of the average level of EU Member States, while in 2016 it grew to 68% and by 2018 it grew to 72%. According to the IMF, Poland's GDP expressed as purchasing power parity was estimated at 33,890 USD per citizen.

After the accession, the European Union became Poland's main trade partner. Currently, over 60% of imports come from EU countries and almost 80% of Polish exports are directed to these countries. In connection with the planned EU enlargement, the number of transfer funds for Poland may be limited. Opening up to international cooperation and integration with the European Union, Poland was also affected by unfavourable phenomena resulting from globalisation. The key phenomena were the global financial crisis, which started in 2007 in the United States and quickly spread to the entire world, including the European Union Member States. It

Celem polityki spójności jest podtrzymywanie wzrostu gospodarczego, konkurencyjności i zatrudnienia oraz przeobrażenia strukturalne. Do tego celu wykorzystywany jest również Fundusz Spójności jak i Fundusze Strukturalne. Środki przeznaczone na realizację Wspólnej Polityki Rolnej stanowiły ponad 34% wszystkich transferów. Główna ich część przeznaczona została na dopłaty bezpośrednie (ponad 20% ogólnej kwoty transferów) oraz na Program Rozwoju Obszarów Wiejskich wspierający pozarolnicze formy gospodarowania na wsi. Wykazane transfery znacznie przewyższyły wpłaty wnoszone przez Polskę do budżetu unijnego i stały się czynnikiem dynamicznego rozwoju Polski. Efekty wykorzystania tych środków widoczne są w zakończonych i realizowanych inwestycjach infrastrukturalnych, głównie drogowo-komunikacyjnych oraz w wielu nowych obiektach infrastruktury naukowo-badawczej. Polska zaczęła doganiać Europę pod względem poziomu PKB na mieszkańca. Poziom PKB per capita w Polsce w latach 1989-2017 podwoił się. W 2006 r. PKB/mieszkańca w Polsce stanowił 51% średniego poziomu krajów członkowskich UE, w 2016 r. podniósł się do 68%, a w 2018 r. do 72%. Według MFW PKB Polski w 2019 r. wyrażony wg parytetu siły nabywczej był szacowany na 33890 USD na mieszkańca.

Unia Europejska po akcesji stała się głównym partnerem handlowym Polski. Z krajów unijnych pochodzi aktualnie ponad 60% importu, do tych krajów kierowane jest prawie 80% polskiego eksportu. W związku z planowanym rozszerzeniem UE na nowe kraje, wysokość środków transferowych dla Polski może ulec ograniczeniu. Otwierając się na współpracę międzynarodową i integrację z Unią Europejską Polska została dotknięta także niekorzystnymi zjawiskami wynikającymi z globalizacji, z których do najważniejszych należał światowy kryzys finansowy, który rozpoczął się w 2007 roku w Stanach Zjednoczonych i szybko rozprzestrzenił się na cały świat,

shall be noted that Poland managed to sustain the course and effects of the financial crisis relatively well (Adamowicz, 2017).

The currently developed international initiatives, which may constitute an important condition for the development of numerous local agreements in Poland, include activities related to the strengthening of military cooperation within NATO (new armaments and stationing of troops in Poland) and the development of the so-called Three Seas Initiative (Baltic, Black and Mediterranean Seas), which focuses on the development of transport infrastructure in the north-south direction and the possibility of intensifying cooperation with the Baltic and Balkan states.

Conclusions

1. For about fifty years now local development has been the subject of increasing interest of various scientific fields and disciplines, including especially economy, sociology, geography, regional studies and regional policy. Representatives of these disciplines have come up with a number of definitions describing the essence of this kind of development, its models and effects, as well as different conditions and numerous factors of development. Despite the huge advancement in research on local development in scientific analysis no precise criteria of distinguishing between the concepts of "conditions" and "factors" of local development have been created. Neither has the issue of local development been a subject of popular interest among practitioners who manage development at the local level. Currently, in addition to local and regional development considered within the framework of administrative and geographical borders, a rising significance of the territorial paradigm of development may be observed, in which space is not only considered geographically, but also as a form of organisation or place where resources and relational as well as institutional development capacities are created.
2. The ambiguous distinction between conditions and factors causes certain groups of conditions and factors to be considered interchangeably and jointly classified as factors of local development. Such identification of conditions with factors is not justified. Although these concepts are indeed similar, it is important to introduce an accurate distinction between them, for the sake of both theory and socio-economic practice. The use of the existing conditions in a given structure and their transformation into factors of local development is a challenge for local government authorities setting up local programmes and development strategies.
3. The increased interest on the part of the scientific community in the issues of local development should transform into genuine interest in this subject matter coming from the

w tym na kraje członkowskie Unii Europejskiej. Należy zauważyć, że Polska poradziła sobie stosunkowo dobrze z przebiegiem jak i ze skutkami kryzysu finansowego (Adamowicz, 2017).

Do aktualnie rozwijanych inicjatyw międzynarodowych, które mogą stanowić istotne uwarunkowanie rozwoju wielu układów lokalnych w Polsce mają działania związane ze wzmocnieniem współpracy wojskowej w ramach NATO (nowe uzbrojenie i stacjonowanie wojsk w Polsce) oraz z rozwojem tzw. Inicjatywy Trójmorza (Morza Bałtyckie, Czarne i Śródziemnomorskie) stawiającej na rozwój infrastruktury transportowej na kierunku północ-południe i możliwość zintensyfikowania współpracy z państwami bałtyckimi oraz bałkańskimi.

Podsumowanie

1. Rozwój lokalny od około pięćdziesięciu lat jest przedmiotem rosnącego zainteresowania różnych dziedzin nauki i dyscyplin naukowych, w tym zwłaszcza ekonomii, socjologii, geografii, regionalistyki i polityki regionalnej. W ramach tych dyscyplin wypracowano szereg definicji opisujących istotę tego rozwoju, jego modele i efekty, opisano różne uwarunkowania i liczne czynniki rozwoju. Mimo dużego zaawansowania badań nad rozwojem lokalnym w sferze analizy naukowej nie wypracowano dotąd precyzyjnych kryteriów rozróżniania między pojęciami „uwarunkowania” i „czynniki” rozwoju lokalnego. Problematyka rozwoju lokalnego nie stała się też przedmiotem powszechnego zainteresowania praktyków zarządzających rozwojem na szczeblach lokalnych. Aktualnie, obok rozwoju lokalnego i regionalnego rozpatrywanego w ramach granic administracyjno-geograficznych znaczenia nabiera terytorialny paradygmat rozwoju, w którym obok wymiaru geograficznego przestrzeń postrzegana jest jako forma organizacji i miejsce tworzenia się zasobów i zdolności rozwojowych o charakterze relacyjnym i instytucjonalnym.
2. Niejednoznaczne rozgraniczenie pojęcia uwarunkowań i czynników sprawia, że pewne grupy warunków i czynników są często rozpatrywane zamiennie i klasyfikowane jednocześnie jako czynniki rozwoju lokalnego. Takie utożsamianie uwarunkowań z czynnikami jest nieuzasadnione. Pojęcia te mają charakter bliskoznaczny jednak precyzyjne rozróżnienie ich istoty ma znaczenie zarówno dla teorii jak i praktyki społeczno-gospodarczej. Wykorzystanie istniejących uwarunkowań w danym układzie i przekształcenie ich w czynniki rozwoju lokalnego jest wyzwaniem dla władz samorządowym przy programowaniu lokalnych programów i strategii rozwojowych.
3. Rosnące zainteresowanie nauki problematyką rozwoju lokalnego powinno się przekształcić w realne zainteresowanie tą problematyką także praktyki gospodarczej, społecznej i politycznej na lokalnych szczeblach organizacji

economic, social and political circles of local authorities. Preparing the programmes and strategies for the development of municipalities and districts, based on bottom-up activities and the effective use of endogenous resources, with the support of innovative external factors, may accelerate development and improved fulfilment of local needs and have a favourable effect on the development of the region and the whole country. Local development strategies, when effectively and efficiently implemented, may be an instrument that boosts the national and EU regional convergence policies.

4. The traditional understanding of local government restricts the role of geographical, natural, historical, and cultural conditions, while giving a greater significance to economic, social, legal-constitutional and political conditions. An analysis of the conditions of territorial development reveals the significance of the new conditions of municipality and district development in the form of specific structures based on relations and institutional solutions to build socio-economic systems capable of actively adapting to the conditions and effectively using factors in an open space, which can create local territorial capital. Regardless of the approach, it is of key significance for the socio-economic development of all levels of territorial structure that a country should remain open to international cooperation and integration within the European Union.

państwa. Przygotowanie programów i strategii rozwoju gmin i powiatów, oparte na oddolnej aktywności i efektywnym wykorzystaniu zasobów endogenicznych, przy wsparciu dostępnych innowacyjnych czynników zewnętrznych, może przyspieszać rozwój i lepsze zaspokojenie potrzeb lokalnych oraz pozytywnie oddziaływać na rozwój regionu i całego kraju. Realizowane skutecznie i efektywnie strategie rozwoju lokalnego mogą więc być też instrumentem usprawniania krajowej i unijnej polityki konwergencji regionalnej.

4. W tradycyjnym rozumieniu rozwoju lokalnego można zaobserwować pewne ograniczenie roli uwarunkowań geograficzno-przyrodniczych, historycznych i kulturowych i jednocześnie wzmocnienie znaczenia uwarunkowań gospodarczych, społecznych, prawno-ustrojowych i politycznych. Analiza uwarunkowań rozwoju terytorialnego wskazuje na istotność nowych uwarunkowań rozwoju gmin i powiatów w postaci specyficznych układów relacji i rozwiązań instytucjonalnych dla budowania systemów społeczno-gospodarczych zdolnych do aktywnego dostosowania się do warunków i efektywnego wykorzystania czynników z otwartej przestrzeni, zdolnych do kreowania lokalnego kapitału terytorialnego. Niezależnie od podejścia, kluczowe znaczenie dla rozwoju społeczno-gospodarczego wszystkich poziomów układu przestrzennego ma otwarcie kraju na współpracę międzynarodową i integrację w ramach Unii Europejskiej.

References/ Literatura:

1. Adamowicz, M. (2003). Skala lokalna w terytorialnym podziale kraju, W: M. Adamowicz (red.), *Strategie rozwoju lokalnego, tom I, Aspekty Instytucjonalne*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
2. Adamowicz, M. (2003). Kształtowanie rozwoju lokalnego, W: M. Adamowicz (red.), *Strategie rozwoju lokalnego, tom II, Aspekty instrumentalne*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
3. Adamowicz, M. (2017). Budżet Unii Europejskiej. W: M. Podstawka (red.), *Finanse: Instytucje, Instrumenty, Podmioty, Rynki, Regulacje*. Wyd. II., Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
4. Bagdziński, S. (1994). Lokalna polityka gospodarcza w okresie transformacji systemowej, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
5. Brol, R. (1998). Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego, W: M. Obrepalski (red.), *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu nr 785.
6. Brol, R. (2005). *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce*, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu 1083.
7. Capello, R. (2010). Location, Regional Growth and Local Development Theories, Aestimum
8. Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie: kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Warszawa, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe PWN.
9. Gardocka, A. (2005). Kultura ekonomiczna jako instytucja. W: D. Kopcińska (red.), *Teoretyczne aspekty gospodarowania* (s. 229-239). Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
10. Glinka, B. (2008). *Kulturowe uwarunkowania przedsiębiorczości w Polsce*, Warszawa: PWE.
11. Harrison, L.E., Huntington, S.P. (red). (2003). *Kultura ma znaczenie: jak wartości wpływają na rozwój społeczeństw*. Poznań: Zysk i S-ka.
12. Hryniewicz, J.T. (2004). *Polityczny i kulturowy kontekst rozwoju gospodarczego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
13. Kłoskowska, A. (1997). Kultury narodowe wobec globalizacji i tożsamości jednostki. *Kultura i Społeczeństwo*, 4.
14. Kołodko, G.W. (1994). *Strategia dla Polski*. Warszawa: Poltext.
15. Kostro, K. (2009). Zagadnienia kulturowe w ekonomii. *Gospodarka Narodowa*, 3(230).
16. Kroeber, A.L., Kluckhohn, C., Untereiner, W. (1952). *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*, New York.
17. Landes, D.S. (2008). *Bogactwo i nędza narodów. Dlaczego jedni są tak bogaci, a inni tak ubodzy*. Poznań: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA.
18. Lewczuk, J. (2000). Czynniki i bariery rozwoju regionalnego. W: L. Kupiec (red.), *Gospodarka przestrzenna, t. IV. Polityka regionalna*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
19. Lis, F.J. (1996). *Wartości w kształtowaniu motywacji i organizacji życia społecznego*. Lublin: Politechnika Lubelska.

20. Łuczyszyn, A. (2013). *Nowe kierunki rozwoju lokalnego ze szczególnym uwzględnieniem peryferyjnych ośrodków w metropoliach*. Warszawa: CeDeWu.PL.
21. Migdał, A.M. (2014). Kulturowe uwarunkowania rozwoju MSP w Polsce. *Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula*, 35, 138-150.
22. Myna, A. (1998). Rozwój lokalny, regionalne strategie rozwoju, regionalizacja, *Samorząd Terytorialny*, 11, s. 30-48.
23. Nowakowska, A. (2017). Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej. *Biuletyn KPZK PAN*, 268, 26-38.
24. Parysek, J. (2001). *Podstawy gospodarki lokalnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
25. Pietrzyk, I. (1997). *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego*. W: R. Broszkiewicz (red.), *Związki polityki gospodarczej z polityką regionalną*, Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.
26. Plummer P., Taylor M., (2001). Theories of local economic growth (part 1): concepts, models, and measurement, *Environment and Planning A: Economy and Space*, 33(3), s. 219-236.
27. Przybyciński, T. (2015). Ustrojowe uwarunkowania wzrostu i rozwoju gospodarczego w Polsce. *Studia Ekonomiczne, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, 213, 102-112.
28. Pietrzyk, I. (2000). *Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
29. Rakowska J. (2019). *Fundusze unijne jako czynnik rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w świetle teorii rozwoju lokalnego*. Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
30. Sokół, A. (2011). Kulturowe uwarunkowania rozwoju wiedzy w regionach Polski. *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy*, 20, 313-330.
31. Sztando, A. (2017). Lokalne i ponadlokalne polityki rozwoju lokalnego – istota, rodzaje i spójność. *Roczniki Nauk Społecznych*, 45(1), 25-52.
32. Weber, M. (1994). *Etyka protestancka a duch kapitalizmu*, Lublin: Test.
33. Winiarski, B. (1976). *Polityka regionalna*, Warszawa: Wydawnictwo PWE.
34. Wojtasiewicz, L. (1996). *Ekonomiczne uwarunkowania rozwoju lokalnego*, W: J. Parysek (red.), *Rozwój lokalny i lokalna gospodarka przestrzenna*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
35. Ziółkowski, M., Goleń, M., (2003). *Zarządzanie strategiczne rozwojem lokalnym*, W: H. Sochacka-Krysiak (red.), *Zarządzanie gospodarką i finansami gminy*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza SGH.